

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2019/6. SZÁM

"...LEGYENEK ŐHELYETTÜK GYERMEKÜKNEK ATYJUK..."
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSA
A KALOCSAI ÉRSEKI FŐGIMNÁZIUM TANULÓIFJÚSÁGÁRA

SZABÓ RÓBERT

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödök Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám

Felelős szerkesztő: Gellért Ádám

© Szabó Róbert
© Clio Intézet, 2019

A jelen munka a 2019 áprilisában megrendezett XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekció *Két világháború közti magyar történelem I.* szekciójában első helyezést elért és a Magyar Nemzeti Múzeum különdíjával jutalmazott dolgozat átdolgozott és kibővített változata. A szerző felkészítő tanára dr. Szerencsés Károly, habilitált egyetemi docens (ELTE BTK, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék) volt.

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: A kalocsai Érseki Főgimnázium udvara, 1908. Fortepan, 100146.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS**
- 5 A KUTATÁS IRODALMA, FORRÁSAI
ÉS MÓDSZEREI**
- 8 A STATISZTIKAI ADATOK
ÉRTELMEZÉSE**
- 14 A KALOCSAI ÉRSEKI
FŐGIMNÁZIUM TANULÓIFJÚSÁGA
A SZÁZADFORDULÓN**
- 17 A TENDENCIÁK FELTÉTELEZHETŐ
OKAI**
- 17 *Az 1914–1915. tanév*
- 20 *Az 1915–1916. tanév*
- 24 *Az 1916–1917. tanév*
- 27 *Az 1917–1918. tanév*
- 34 ÖSSZEGZÉS**
- 35 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS
IRODALOM**

I. Bevezetés¹

A történeti múlt tanulmányozása során elengedhetetlen, hogy megfelelő mértékben és minőségben kezeljük a huszadik század egyik legnagyobb horderejű katonai (és így gazdasági-társadalmi) megmérettetését, az első világháborút.

Különösen fontos ez amiatt, mert a tavalyi évben a háború befejezésének (1918) századik esztendeje volt. Ennek kapcsán a centenáriumi éveiben (2014–2018) rendkívül sok, az első világháborúval kapcsolatos terület került feldolgozásra. Vannak még azonban olyan, főként a hátországgal kapcsolatos, eddigiekben kevésbé vagy egyáltalán fel nem tárt problémák, amelyek megismerésével átfogóbbá lehetne tenni a háborús társadalomról szerzett ismereteinket. Erre adódik példaként a középiskolai és gimnazista tanulóifjúság háború alatti működése és szerepvállalása.

Az első világháborús tanulóifjúság helyzete sem vizsgálható azonban teljes egészében egy tanulmány vonatkozásában. Lehetőség van viszont azon hatások megismerésére, amelyek alapvetően változtatták meg a magyarországi gimnazista tanulóifjúság helyzetét a háborús esztendőkből. Ezért, tanulmányom célja az, hogy megvizsgáljam, van-e összefüggés a tanulmányi eredmények, illetve az ezzel szorosan összefüggő magatartásváltozás és a háború között, és ha igen, úgy milyen gazdasági-társadalmi hatások állhatnak mögötte. Vizsgálatom kiindulópontját régi középiskolám, a Kalocsai Érseki Főgimnázium adja, amelynek első világháborús történetével,² illetve személyi- és anyagi áldozatvállalásával³ már korábbi kutatásaimban is foglalkoztam.

Ennek megfelelően tanulmányomban elsőként bemutatom a Kalocsai Érseki Főgimnázium tanulóifjúságát a századfordulón. Ezután az első háborús, azaz 1914–1915. tanévben, illetve az azt megelőző három békebeli és az azt követő három háborús tanévben végbemenő változások elemzésére összpontosítok.⁴ A statisztikai adatokból nyert feltételezéseimet a gimnazista tanulóakra vonatkozó országos adatokkal vetem össze, felállítva tanulmányom hipotézisét, miszerint összefüggés található az első világháború és a

¹ Hálámat fejezem ki Szerencsés Károly, habilitált egyetemi docensnek, hogy témavezetői munkájával járult hozzá tanulmányom megjelenéséhez. Ugyancsak köszönet illeti a Kalocsai Szent István Gimnázium könyvtáros tanárát, Torgyik Tamást, akitől rendkívül sokrétű forrásanyagot, illetve támogatást és bátorítást kaptam munkám elkezdésekor. Hasonlóan mondok köszönetet Lakatos Andornak, a Kalocsai Főegyházmezei Levéltár vezetőjének, továbbá a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárnak, valamint az Országos Széchényi Könyvtárnak, hogy rendelkezéseimre bocsátották a helytörténeti forrásanyagokat. Végül ugyancsak köszönetemet fejezem ki Gellért Ádámnak, a Clio Intézet társ-ügyvezetőjének a tanulmány megszerkesztésében nyújtott segítségéért.

² Szabó, 2018a.

³ Szabó, 2018b.

⁴ Bár nem különböztettem meg külön tanévként, de az 1918–1919-as tanév első két hónapjának dokumentumait is figyelembe vettem kutatásom során. Ennek az az oka, hogy az első világháború az Osztrák-Magyar Monarchia számára csak 1918. október végén, november elején fejeződött be.

tanulmányi eredmények változása között. Ezután az egyes tanévek függvényében igyekszem elképzeléseket adni arra vonatkozóan, hogy milyen, a háborúval kapcsolatos gazdasági-társadalmi hatások befolyásolhatták a tanulóifjúság iskolai teljesítőképességét és viselkedését.

II. A kutatás irodalma, forrásai és módszerei

A tanulmányi eredmények, illetve érettségi jegyek dinamikájára vonatkozóan már történtek oktatásszociológiai kutatások, melyek főként a vallási (keresztény, zsidó, stb.), illetve nemzetiségi (magyar, német, román, stb.) hovatartozás, esetleg az életkori sajátosságok figyelembevételével készültek. E kutatások közül említhetjük Karády Viktor munkáit,⁵ illetve Andor Eszter *Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolákban a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény* című tanulmányát.⁶ Oktatástörténeti publikációk tekintetében Sasfi Csaba írásait szükséges kiemelni. Ezek közül rendkívül jelentős a *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében* című önálló kötet,⁷ amelynek első fejezetében a szerző átfogóan tárgyalja az oktatástörténet kutatásának céljait és lehetőségeit.

Habár az említett szerzők munkái szinte kizárólagosnak számítanak a hazai irodalomban, tematikailag kevésbé koncentrálnak az oktatás történetének és szociológiájának első világháború alatti változásaira. Ezért, annak érdekében, hogy kutatásomban általánosabb, akár a teljes magyarországi gimnáziumok tanulóifjúságára is érvényes megállapításokat tegyek, összevettem a kalocsai gimnáziumban tapasztalt tendenciákat az országos vonatkozású adatokkal, melyeket a *Magyar Statisztikai Évkönyvek* vonatkozó köteteiből⁸ nyertem.

Az évkönyvek alapján nyert statisztikai jellegű megállapításaimat a háborús háttér gazdasági és társadalmi kérdéseit tárgyaló szakirodalmak és visszaemlékezések segítségével támasztottam alá. Ezek közül említhetjük Völgyesi Zoltán,⁹ illetve Bihari Péter munkáit.¹⁰

⁵ Ehhez például: Karády, 1997; Karády, 2012a; Karády, 2012b; Karády, 2012c; Karády, 2016.

⁶ Andor, 1997.

⁷ Sasfi, 2013.

⁸ Tanulmányomban azért alkalmaztam a *Magyar Statisztikai Évkönyveket*, mert lehetőséget adnak a középszintű oktatási intézmények, köztük a gimnáziumok és azok tanulóinak statisztikai vizsgálatára. Az évkönyvek eredményeinek forrásértékét azonban rontja, hogy adatsoruk csak az első háborús tanévig áll rendelkezésre, az azt követő 1915–1918. közötti évek kimutatásai hiányosak. Többek között az elégséges, illetve az egy elégtelen osztályvizsgával rendelkező tanulók aránya csak az 1914–1915. tanévig áll rendelkezésre. Ennek oka az 1924-ben kiadott, 1916–1918 közötti évekre vonatkozó évkönyv szerint abban rejlik, hogy a háború következtében az egyes területeken zajló adatgyűjtés szünetelt vagy eredménytelen maradt. Ezért került egy kötetbe az utolsó három háborús tanév adatsora is. Magyar Statisztikai Évkönyv 1916., 1917., 1918., 1924: 3–4.

⁹ Völgyesi, 2016.

¹⁰ Bihari, 2008.

E két alapvető irodalom mellett használtam még fel azokat a Horthy-korszakban írt monográfiákat, melyek a háborús magyar gazdaság és társadalom helyzetére koncentrálnak.¹¹ Ugyancsak hasznomra vált Berkeszi István *Katakliizma* című első világháborús naplója,¹² amelyben a jeles kultúrtörténész és a Temesvári Állami Főreáliskola igazgatója számot adott a Temesvárt, illetve a főreáliskolát ért legfontosabb háborús hatásokról, és érzékletes képet vázolt a háborús tanulóifjúság és a tanári kar állapotáról is.

Ugyanakkor, a Kalocsai Érseki Főgimnáziumot tekintve, annak történetéről már több feldolgozás és szakirodalmi munka is rendelkezésre áll.¹³ A gimnáziumot már elvégzett tanulók életpályájába betekintést nyújt Bierbauer István visszaemlékezése.¹⁴ Átfogó képet nyújt az iskola történetéről Komárik István két részes írása¹⁵ is. A gimnázium történetével legújabbban Lakatos Andor foglalkozott.¹⁶

Az említett feldolgozások között azonban egyetlen olyan sincs, amely kifejezetten az iskola első világháborús tevékenységével foglalkozik. Kutatásomban ezért elsődleges forrásként alkalmaztam a *Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár* kalocsai gimnáziumra vonatkozó dokumentumait,¹⁷ amelyekben egyrészt országos jellegű rendeletek, másrészt helyi (tankerületi), a felsőbb hatóságok (vallás- és közoktatásügyi miniszter,¹⁸ tankerületi főigazgatók¹⁹) által az ország valamennyi közép-, illetve elemi iskolái számára vonatkozó előírások találhatók. A levéltári anyagokon túl felhasználtam a *Főgimnáziumi Értesítőket*, amelyekben, mint évente egyszer megjelenő évkönyvekben, kiemelt szerep jutott az iskola

¹¹ Sztérényi–Ladányi, 1933; Teleszky, 1927.

¹² Berkeszi, 1989.

¹³ Gál, 1938; Kerkai, 1942; Tóth, 1910.

¹⁴ Bierbauer, 1929.

¹⁵ Komárik, 1935; Komárik, 1936.

¹⁶ Lakatos, 2010.

¹⁷ KFL, VI.1. Egyéb intézmények iratai. Kalocsai Érseki Főgimnázium 1766–1948. 12–13. doboz (1912–1919). Az előbbi az 1913–1916., az utóbbi az 1917–1920. közötti levéltári dokumentumokat tartalmazza.

¹⁸ Az említett dokumentumok egy része a vallás- és közoktatásügyi (a továbbiakban VKM) vagy hadügyi, illetve kereskedelmi minisztertől érkezett az oktatási intézmények számára, mint kötelezően végrehajtandó rendeleti előírás. A vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot 1913 februárjától 1917 júniusáig Jankovich Béla, majd 1918 májusáig Apponyi Albert gróf viselte. A világháború utolsó szakaszában, 1918 májusától 1918. október végéig ifjabb Zichy János gróf lett az oktatásügy legelső személye. Mann, 1996. 84–85.

¹⁹ Az 1883. évi XXX. törvénycikkely előírta a katolikus középiskolákra vonatkozóan, hogy felettük az állami főfelügyeleti jogot a király nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, közvetlenül pedig a tankerületi királyi főigazgatók gyakorolják. Mészáros, 2000: 224. Kalocsán (budapest-vidéki tankerület) a tankerületi főigazgatói posztot haláláig, 1914 novemberéig Spitkó Lajos töltötte be. Főgimnázium Értesítője, 1915: 44. Helyére Badics Ferenc került 1914. december 16-án. Főgimnázium Értesítője, 1915: 48. Badics mellé később Gaál Mózes kiegészítőként csatlakozott, amikor 1918 második felében új beosztást nyertek a tankerületek, s a budapest-vidéki tankerület a meglévő huszonnégy iskola mellett még további hat iskolával bővült. Gaál munkavégzését a rendelet úgy indokolta, hogy a tankerületben lévő iskolák számának növekedése miatt „*tetemesen megszorodott adminisztratív munka teljesítése egy embernek elbírhatatlan feladat lett volna*”. KFL, VI.1. 13. doboz, 559/1918. (IX/16.) sz. irat, 1. Gaál Mózes kinevezése a budapest-vidéki tankerület társ-főigazgatói címére (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1918. szeptember 12.

és a háború közötti kapcsolat elemzésének.²⁰ Ez az elemzés legfőképp a háborús önfeláldozásra, vagyis a hősi halált halt, illetve kitüntetett katonák névsorának és személyes adatainak közlésére koncentrált. Az értesítőket²¹ statisztikai jellegű megállapításaimhoz is felhasználtam, mivel befejező oldalainkon összesített kimutatások találhatók a gimnázium tanulóinak létszámáról és tanulmányi eredményeiről.

Az értesítők mellett az intézet saját kiadványa volt a *Stefáneum*, mint a *Kalocsai Jézus-Társasági Intézet lapja*, amely 1911 és 1921 között évente kétszer jelent meg.²² A lap eleinte csak az intézetet látogató növendékekkel történt eseményeket és humoros történeteket adta közre, ám a háború kitörésével tartalma megváltozott. A nagyvilág eseményeinek bemutatása helyett nagyobb szerephez jutott a régi növendékek helyzete és háborúban kifejtett tevékenysége.²³ Végül, a helytörténeti sajtóorgánumok másik jeles forrásaként említhető meg a *Kalocsai Néplap*, amelyet 1878-ban, mint vegyes tartalmú hetilapot alapítottak meg.²⁴ Kutatásom szempontjából a saját megfogalmazása szerint „*politikai, gazdasági és társadalmi közlöny*” forrásértékét az szolgáltatja, hogy tudományos és szépirodalmi cikkei mellett néhány rövidebb közleménye az intézet háborús állapotára is utalt.²⁵

Az irodalmak részletes áttekintése után, elsőként a kalocsai gimnáziumra, illetve az országos helyzetre vonatkozó statisztikai adatokat értelmezem. Kutatásom már említett hipotézisét ugyanis az ezekből nyert következtetéseim segítségével fogalmaztam meg.

²⁰ A *Kalocsai Érseki Főgimnázium* 1915–1916-os értesítője ugyanis a VKM 14092/1916. sz. rendeletében (1916. január 29.) foglaltak szerint jelent meg. A rendelet előírta, hogy az „*Iskolánk és a háború*” című fejezetben az iskolák fektessenek nagy hangsúlyt a középiskolák háborús helyzetének kidolgozására. Az elemzésre szánt szempontoknál többek között az iskolai épületek katonai érintettsége, a tanév hosszának háború miatt bekövetkező változása, valamint az ifjúság viselkedésében, tanulmányi eredményeiben végbement változások is szerepeltek. Uo. 12. doboz, 68/1916. (21.) sz. irat, 3. Utasítás a háborúval kapcsolatos anyag földolgozására az értesítőben (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. február 14.

²¹ A korabeli (középiskolai) értesítők többek között az adott intézmény tanárainak és tanulóinak névsorát, egy-egy tanév rövid történetét, az egyes tárgyak tananyagát, illetve statisztikai kimutatásokat tartalmaztak, sőt évről-évre még az egyes iskolai szertárak gyűjteményeinek gyarapodásáról is beszámoltak. Finácsy, 1896: 154.

²² Diós, 2007: 344.

²³ *Stefáneum*, 1918: 13–14.

²⁴ Winkler, 1927: 113.

²⁵ Uo. 115.

III. A statisztikai adatok értelmezése

Kutatásom kiindulópontját az első világháború alatti, illetve azt megelőző évek tanulmányi eredményeire²⁶ vonatkozó statisztikai adatok értelmezése adja. Véleményem szerint ezáltal lehetővé válik a tanulói teljesítőképesség változásának viszonylag pontos feltérképezése.

A statisztikai adatokat előbb a kalocsai gimnáziumra vonatkozóan vizsgálom, majd a tapasztaltakat az országos eredményekkel hasonlítom össze. Egyetlen iskolára vonatkozóan ugyanis nem tehetnénk általános, vagy legalábbis a Kalocsát is magába foglaló Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye középiskoláira vonatkozó megállapításokat, következtetéseket. Ugyanakkor, e feladat még az országos helyzetre vonatkozó adatok ismeretében is nehéz, hiszen korántsem bizonyos, hogy az egyes tanévek között tapasztalt változások valóban a háborúnak tulajdoníthatók. Ezért éreztem szükségét annak, hogy az első háborús tanévet (1914–1915) megelőző három békebeli tanév (1911–1912 és 1913–1914) eredményeit is megvizsgáljam, ezzel ugyanis kiszűrhetővé váltak azok a stagnáló tendenciák, amelyek esetenként a háborús tanévekben is folytatódtak.

A vizsgálatban a jeles, illetve kettőnél több elégtelen osztályvizsgál²⁷ arányát és annak változását veszem górcső alá (lásd 1–2. táblázat és 1–2. ábra). Ez azzal magyarázható, hogy a *Magyar Statisztikai Évkönyvek* – a jó osztályvizsgál²⁸ arányán kívül²⁸ – csak e két aspektusból rendelkeznek hiánytalan adatokkal a háborús tanévekre vonatkozóan.

²⁶ Lehetőség lenne még emellett a magatartásra adott különféle minősítések, háborús tanévek alatti változásának vizsgálatára is. Ezekkel tanulmányomban azonban nem foglalkozom. Egyrészt, a megrovások számának vizsgálata során, a kalocsai gimnázium esetében rendkívül kicsi a minta, ami akkora hibát eredményezne a százalékos arányok értelmezésekor, hogy abból nem lehetne helyes következtetéseket levonni. Másrészt, a magatartásra adott 3-as („kevésbé szabályszerű”) és 4-es („rossz”) minősítésekből Kalocsán egyetlen egy sem került kiosztásra a vizsgált időszakban, miközben ezek rendre megjelentek az országos adatsorban.

²⁷ Érdemjegyek tekintetében a századfordulón négy alapfokozatot különböztettek meg. Ezek érték szerinti csökkenő sorrendben rendre a jeles, jó, elégséges, illetve elégtelen voltak.

²⁸ A jó osztályvizsgál²⁸ arányának változását nem elemzem kutatásomban. Ennek az az oka, hogy tanulmányomban arra törekszem, hogy a tapasztalt tendencia egyértelműen leírható legyen a legjobb (jeles), illetve a legrosszabbnak tekinthető (kettőnél több elégtelen) érdemjegyek változása alapján. Ezzel szemben a jó osztályvizsgál²⁸ arányának változása kevésbé használható, hiszen értelmezhető lehetne az eredmények javulásaként, illetve romlásaként is.

	1911–1912. tanév ²⁹	1912–1913. tanév ³⁰	1913–1914. tanév ³¹	1914–1915. tanév ³²	1915–1916. tanév ³³	1916–1917. tanév ³⁴	1917–1918. tanév ³⁵
Jeles osztályvizsgát tett	40 (8,2%)	35 (7,2%)	41 (8,4%)	54 (10,8%)	43 (8,7%)	45 (8,6%)	59 (11,2%)
Kettőnél több elégtelen osztályvizsgát tett	17 (3,5%)	16 (3,3%)	17 (3,4%)	11 (2,2%)	18 (3,6%)	24 (4,6%)	25 (4,8%)
Összes tanuló	486	482	491	497	494	521	526

1. táblázat

A Kalocsai Érseki Főgimnázium tanulmányi eredményének változása az osztályvizsgát tett tanulók száma és százalékos aránya szerint.

Egyrészt, a jeles osztályvizsgát tett kalocsai tanulóakra vonatkozóan látszik (1. táblázat, 1. ábra), hogy a békeévek tendenciája viszonylag mérsékelten stagnál. Ennek következtében az 1911–1912. tanévhez képest az azt követő 1912–1913. tanévben pontosan 1%-kal alacsonyabb a jelesek aránya, miközben 1913–1914-ben egy hasonlóan csekély mértékű, 1,2%-os növekedés tapasztalható. Az első háborús tanévre, 1914–1915-re vonatkozóan viszont jelentős változás fedezhető fel: a jelesek aránya a kalocsai gimnáziumban több mint 2%-kal (2,4%) nő meg. Ugyanakkor, ez a tendencia nem folytatódik, hiszen az 1915–1916-os arány visszasüllyed (8,7%) és megközelíti a békeévek eredményeit. Az ezt követő, 1916–1917-es tanévben jelentkező 0,1%-os csökkenés az előzőnél csekélyebb. Végül, az utolsó háborús tanévben rendkívül magasra szökik a jelesek aránya (11,2%), olyannyira, hogy az lesz a legjelentősebb a teljes vizsgált időszakban.

²⁹ Főgimnázium Értesítője, 1912: 135.

³⁰ Főgimnázium Értesítője, 1913: 184.

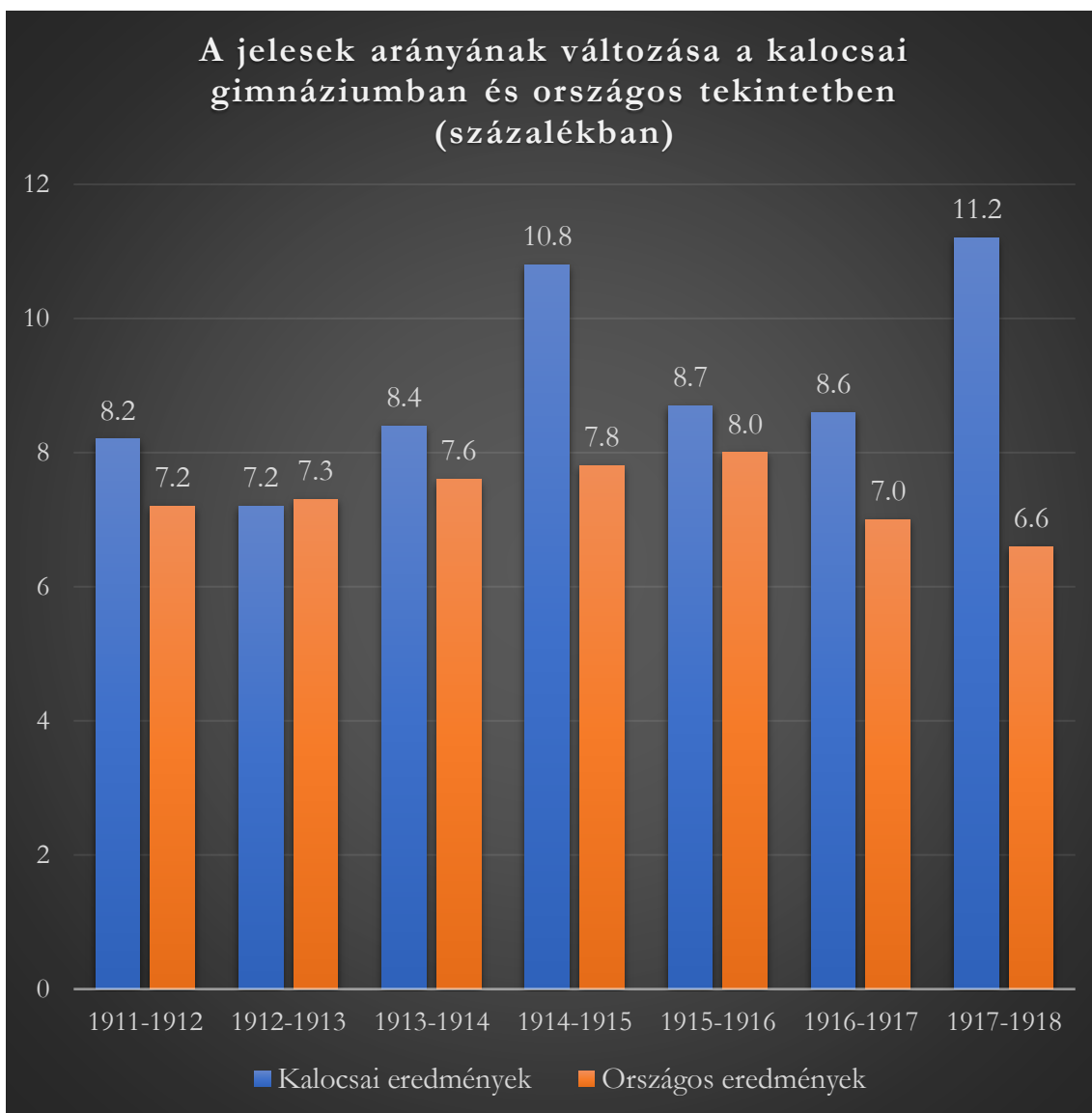
³¹ Főgimnázium Értesítője, 1916: 18.

³² Uo.

³³ Uo. 113.

³⁴ Főgimnázium Értesítője, 1917: 128.

³⁵ Főgimnázium Értesítője, 1918: 38.

1. ábra

A jelesek arányának változása a kalocsai gimnáziumban és országos tekintetben (százalékban)

Másrészt, a jeles osztályvizsgát tett tanulóknál tapasztaltakhoz képest egy hasonló tendencia látható Kalocsán a kettőnél több elégtelen osztályvizsgálással rendelkezők arányának változásában (1. táblázat, 2. ábra) is. Az előzőhöz képest az 1912–1913. tanévben jelentkező, 0,2%-os csökkenés, majd az 1913–1914. tanévben látható 0,1%-os növekedés stagnáló tendenciát tár fel. A 3,3–3,5% között váltakozó arány azonban az első háborús tanévben jelentősen megváltozik: 1914–1915-re a kettőnél több elégtelen osztályvizsgálással rendelkezők aránya a vizsgált időszak minimumára (2,2%-ra) csökken. Az 1914–1915-ös tanév 1,2%-os csökkenés tendenciája 1915–1916-ra viszont növekedésbe fordul és egy igen erőteljes, 1,4%-os emelkedés következik be. Az eredmények folyamatos romlását jelzi, hogy 1916–1917-ben az arány további 1%-kal, 4,6%-ra csökken, majd 1917–1918-ra a hanyatlás mérséklődik, s végül a vizsgált időszakban a legmagasabb, mintegy 4,8%-os értékben állapodik meg.

	1911–1912. tanév ³⁶	1912–1913. tanév ³⁷	1913–1914. tanév ³⁸	1914–1915. tanév ³⁹	1915–1916. tanév ⁴⁰	1916–1917. tanév ⁴¹	1917–1918. tanév ⁴²
Jeles osztályvizsgát tett	4469 (7,2%)	4633 (7,3%)	4949 (7,6%)	5032 (7,8%)	5356 (8,0%)	4721 (7,0%)	4498 (6,6%)
Kettőnél több elégtelen osztályvizsgát tett	6608 (10,7%)	6604 (10,4%)	6707 (10,2%)	6126 (9,4%)	6829 (10,1%)	7754 (11,5%)	8724 (12,8%)
Összes tanuló	61913	63592	65443	64889	67350	67190	68236

2. táblázat

Az ország gimnáziumaiban megjelenő tanulmányi eredmények változása az osztályvizsgát tett tanulók száma és százalékos aránya szerint.

Országos tekintetben is érdemes elsőként a jeles osztályvizsgával rendelkezők arányában bekövetkező változásokat tekinteni (2. táblázat, 1. ábra). Ennek értelmében a jelesek aránya folyamatosan növekszik az 1911–1912. tanévtől egészen 1915–1916-ig, vagyis a második háborús tanévig. A növekedés üteme szinte állandónak mondható, hiszen az egyes tanévek arányai között 0,1–0,2%-os növekedésről van szó. Jelentős romlást mutat azonban az 1916–1917. tanév, mivel az előzőhöz képest ekkor 1%-kal csökken a jelesek aránya. Ugyanakkor, e tendencia folytatódik, hiszen az utolsó háborús tanévben további 0,4%-os csökkenés látható az 1916–1917-es tanév eredményeihez képest (6,6%). Ezáltal, megállapítható, hogy a jelesek aránya a vizsgált időszakban az 1917–1918-as tanévben a legalacsonyabb és az 1915–1916-os tanévben a legmagasabb.

³⁶ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1914: 540.

³⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1915: 275.

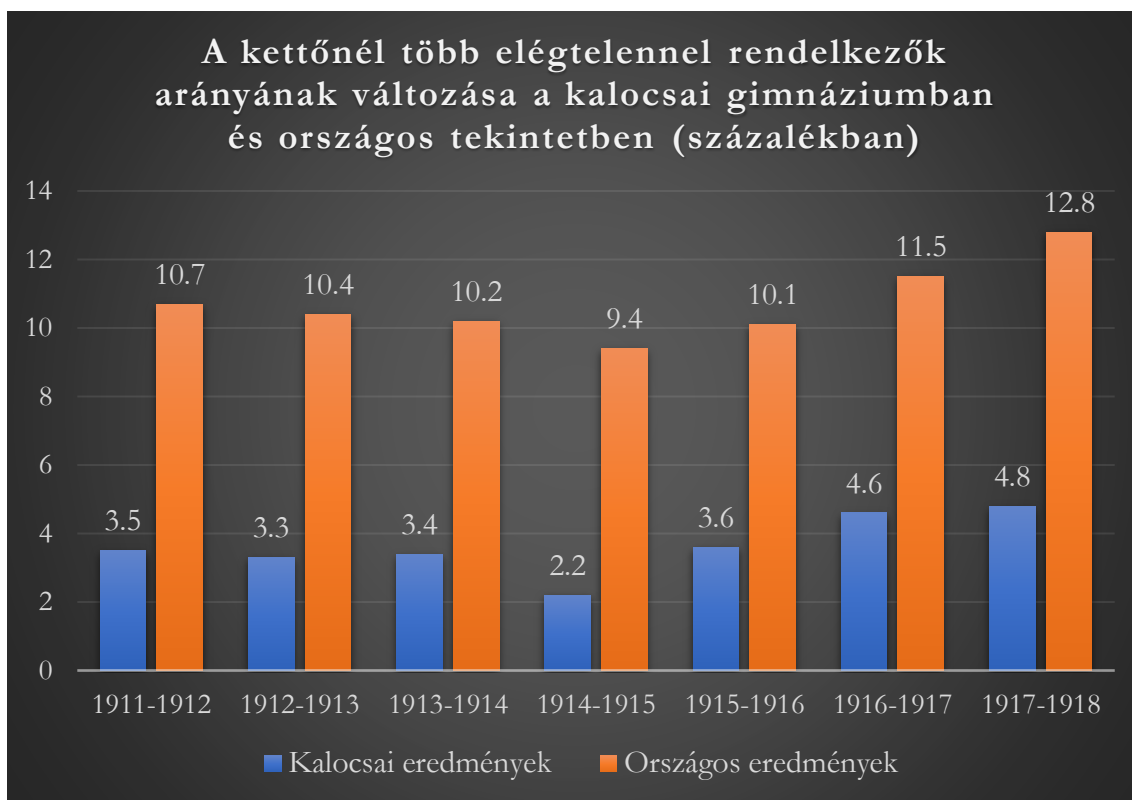
³⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1916: 275.

³⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1918: 271.

⁴⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 206.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

2. ábra

A kettőnél több elégtelennel rendelkezők arányának változása a kalocsai gimnáziumban és országos tekintetben (százalékban)

Fontos vizsgálati szempont emellett a kettőnél több elégtelen osztályvizsgálával rendelkező tanulók országos arányának változása (2. táblázat, 2. ábra). Bár a békeidő három tanévében jelentkező 0,2–0,3%-os csökkenés folytatódik a háború első tanévében is, a csökkenés mértéke (0,8%) az előzőeknél ott jóval dinamikusabb. Az ezt követő, 1915–1916-os tanév viszont ellentétes dinamikát mutat, hiszen a folyamatos csökkenést előbb egy csekélyebb, 0,7%-os, majd egy egyre dinamikusabb romlás követi. Ennek köszönhetően 1916–1917-re 11,5%-ra (1,4%-os növekedés), 1917–1918-ra pedig 12,8%-ra nő az elégtelenek aránya (1,3%-os növekedés). Utóbbi, vagyis a vizsgált időszak legmagasabb értéke majdnem 3,5%-kal több a legalacsonyabbnál (1915–1916).

A statisztikai adatok áttekintése után lehetőség nyílik az eredmények értelmezésére. Elsőként, véleményem szerint összefüggés feltételezhető a háború és a tanulóifjúság tanulmányi eredményének változása között. Erre az adatok értelmezése során számtalan példa adódott, mind a kalocsai gimnázium esetében, mind pedig országos tekintetben. Említhető például (Kalocsán és országosan is) a kettőnél több elégtelen osztályvizsgálával rendelkezők arányának tendenciája, ami a békeévek stagnálása után az első háborús tanévben jelentősen lecsökken, majd a további háborús esztendőkből ennél radikálisabb módon

növekszik. Másik példánk lehet a jelesek országos arányában bekövetkező változás, ahol a legmagasabb és legalacsonyabb arány is egy-egy háborús tanévben jelenik meg, felül/alulmúlva a békeévek eredményeit. Természetesen nem minden esetben igazolható az eredményekben a háború hatása: a jelesek aránya országosan például azonos ütemben növekszik nem csak békeidőben, de az első két háborús tanévben is. Ennek ellenére, elképzelésem szerint az arányok változása összefüggésbe hozható a háború különböző gazdasági-társadalmi tényezőivel, hátszágban jelentkező következményeivel.

Másik feltételezésem, hogy a kalocsai gimnáziumban tapasztalt tendencia összeegyeztethető az országos eredményekkel. Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy ne lennének kisebb-nagyobb eltérések a két adathalmaz között. Ezek közül a legjelentősebb, hogy a jelesek arányában tapasztalható csökkenés Kalocsán már az 1915–1916-os tanévben jelentkezik, míg országos tekintetben ugyanez csak később, 1916–1917-ben üti fel a fejét. Ugyancsak nem egyezik a jelesek arányában az 1917–1918-as eredmény, hiszen ekkor a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban egyértelmű javulás, míg országosan (egy mérsékelt) romlás következik be. A fennálló különbség véleményem szerint indokolható egyrészt a minták nagyságának jelentős eltéréseivel (a tanulói létszámok összevetéséhez lásd *1-2. táblázatot*). Másrészt, azzal, hogy a látott tendenciák mögött álló társadalmi és gazdasági tényezők különböző mértékben teljesültek Kalocsán és az ország más gimnáziumaiban. Elegendő ugyanis mindjárt egy iskola természetföldrajzi elhelyezkedésére gondolnunk, ami alapvetően befolyásolhatta például a katonai igénybevétel (hadikórház, front közelsége, stb.) mértékét. Ebből kifolyólag viszont a tanulmányomban feltárt jelenségek, illetve az azzal kapcsolatos következtetések nem tekinthetők (teljes bizonyossággal) érvényesnek a Magyar Királyság egészére. Ehhez szükség lenne a korabeli középiskolák összes értesítője alapján feltárt tendencia, s az arra adott magyarázatok vizsgálatára is.

A következőkben tehát e két feltételezésemet igyekszem alátámasztani. A háttérükben álló tényezők feltárása előtt viszont röviden bemutatom a kalocsai gimnázium történetét és tanulóifjúságának századfordulós helyzetét.

IV. A Kalocsai Érseki Főgimnázium tanulóifjúsága a századfordulón

Tanulmányom szempontjából előljáróban fontosnak vélem áttekinteni a főgimnázium alapításának, illetve fejlődésének körülményeit. Emellett, ugyancsak ejtek néhány szót az iskola tanítási és nevelési elveiről, valamint tanulóinak társadalmi, illetve földrajzi hovatartozás szerinti összetételéről.

A török kiűzését követően, az ország konszolidálódásával gróf Batthyány József kalocsai érsek (1760–1766) feladatául tűzte ki a „*vallásos érzelmek felélesztését*” a lakosság körében. Abból a célból, hogy e keresztény katolikus hitéletet az ifjúságban is erősítse, Batthyány megalapította a kalocsai gimnáziumot (1765. június 12.).⁴³ Az érsek az alapítással egyidejűleg a településre hívta a piarista rendet, hogy felügyeletével lássa el az intézmény nemes vezetését.⁴⁴

A később kiadott 1777-es I. Ratio Educationis, illetve 1809-es II. Ratio Educationis értelmében az iskola megőrizte nagygimnáziumi jellegét. Jelentős változást az iskola életében az 1851-ben kiadott Entwurf sem hozott, ehelyett a valódi fejlődés korának kezdetét az 1860-ban bekövetkező „*őrségváltás*” jelentette.⁴⁵ A piaristák helyére kerülő jezsuiták ugyanis néhány év alatt főgimnáziummá (nyolcosztályos gimnáziummá) fejlesztették az iskolát,⁴⁶ megfeleltetve azt a rend évszázados szellemiségének.

Ez a szellemiség hatotta át az iskolát a századfordulón is. Az atyák nevelésének alapja a mindennapos szentmise volt: a rend három évszázados tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy „*mennél tovább foglalkozik valaki a neveléssel, annál jobban belátja a vallásosságnak, mint legfőbb nevelési tényezőnek, fontosságát*”.⁴⁷ Önmagában a vallásosság azonban nem volt elegendő, hogy a nevelés sikert érjen el. Szükséges volt, hogy a gyermekekben már a felvételt megelőzően a vallásos alapokra épülő viselkedési norma, amely, ha ekkor még hiányzott, úgy „*már az eredmény is nagyon kétséges*”⁴⁸ lehetett. Ebből adódóan, a felvételi feltételek közé tartozott a 9–12 év közötti életkor, illetve a keresztény katolikus vallás iránti magas szintű elkötelezettség.⁴⁹

Az iskolai szabályzatban ugyancsak leszögezték, hogy az intézetbe elemi (általános) iskolában, illetve reáliskolában tanulók nem vehetők fel, mivel a gimnázium csakis klasszikus

⁴³ Komárik, 1935: 3–4.

⁴⁴ Uo. 6.

⁴⁵ Ahhoz, hogy az intézmény államilag érvényes érettségi bizonyítványt állíthasson ki, a gimnáziumot nyolcosztályossá kellett (volna) fejleszteni. Mészáros, 1988: 78–82. A piaristák azonban, pénzügyi okokra hivatkozva nem hajtották végre a reformot, így Kunszt József kalocsai érsek (1851–1866) 1860-ra elérte, hogy a piarista vezetés maga mondjon le az intézet irányításáról és adja át azt a jezsuiták számára. Komárik, 1935: 6.

⁴⁶ Mészáros, 1988: 196.

⁴⁷ Stephaneum, 1888: 5.

⁴⁸ Uo. 8.

⁴⁹ Uo. 9.

irányú nevelést folytat.⁵⁰ Ennek megfelelően, a gimnáziumi tanításban kiemelkedő szerephez jutottak a klasszika-filológia tantárgyai, mint a latin, magyar, német, görög természetrajz, természettan, történelem, mennyiségtan. A fakultatív jellegű, külön felvehető melléktárgyak közé a modern nyelvek (francia, angol, olasz), valamint a zene, vívás, műrajz, szépírás és gyorsírás tartozott.⁵¹

Ugyanakkor, a rend szellemiségéből adódóan a tanulók napirendje is igen szigorú volt. Az előírás szerint, a fél 6-kor való ébredés után a napot előadások, speciálisan meghatározott, tanulással töltött idők (stúdiumok), illetve „föliüdülési szünetek” töltötték be. Az iskolai előadások délelőtt 8–11 vagy 12 között, a délutániak pedig 14–16 óra között zajlottak.⁵² Szintén a mindennapi élet rendjéhez tartozott, hogy a tanórák megkezdése előtt a szaktanár már az osztályba ment, ahová először a külsős (nem a Stephaneumban lakó) tanulók követték.⁵³ Ezután, a szomszédos Stephaneumból „testületileg”, felügyelet alatt átvonuló növendékek szóródtak szét az egyes tantermekbe, majd az órák végeztével, ehhez hasonló rendben távoztak onnan. (Előírták ugyanis, hogy a „jézusúrsasági atyák különös nevelése alatt álló”⁵⁴ stephanista növendékek egyáltalán ne érintkezzenek a nem kollégista diákokkal.)⁵⁵

A jellem formálását, átalakítását az intézmény tehát szigorú rendszabályokkal és ellenőrzéssel igyekezett elérni.⁵⁶ Ennek érdekében a növendékek naponta kaptak szóbeli-, hetente pedig írásos értékelést. Emellett, minden hónap végén, miután a tanári kar összegyűlt tanácskozni, a diákok szülei is kaptak értesítőt,⁵⁷ tantárgyankénti lebontásban. A havi megjegyzéseken kívül, a tanév időtartamának egyharmada (Karácsony)-, illetve kétharmada (Húsvét) körül egy nagyobb jelentőségű értesítőt is megküldött az iskola.⁵⁸

A tanuláshoz természetesen maga az intézet is nyújtott motivációt, hiszen szükségesnek vélte, hogy jutalmazással ismerjék el az iskola kiválóságait.⁵⁹ Többek között voltak kitüntető és dicsérő cédulák, díszkönyvek, sőt még csillag vagy kereszt alakú jelvények

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Lakatos, 2010: 85.

⁵² Stephaneum, 1888: 4.

⁵³ Az intézet 1912-ben kialakított (végleges) épületegyüttesének három része különböztethető meg. A Szent István magyar király nyomán elnevezett érseki fiúnevelő intézetben, a Stephaneumban többek között 4–5 tanterem, néhány „mulatóterem” és betegterem, illetőleg zenetermek, az ifjúsági könyvtár, valamint a díszterem helyezkedett el. A Stephaneum és a gimnázium közötti épületrészt a Kollegium alkotta, amelyben a bentlakásos növendékek közösen étkeztek és együtt laktak. A harmadik, kétemeletes Fő-Gymnasium épületéhez 10 tágas osztály, a szertárak és egy nagy könyvtár, valamint a torna-és rajzterem tartozott; itt került sor a tanórák megtartására. Uo. 2.

⁵⁴ Uo. 11.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 8.

⁵⁷ Ezek a tanulók és szülei számára szánt értesítők természetesen nem keverendők össze a forrásoknál már említett évkönyvekkel.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Főgymnasium Értesítője, 1888: 21.

is. A legnagyobb elismerést azonban az évvégi gymnasiumi érdemérmek (praemiumok) adták, ugyanis a külön a gimnáziumnak veretett, gazdagon aranyozott ezüstérmeket a diákok egész életükben megtarthatták.⁶⁰

A kötelességeken túl viszont hasznos szórakozási lehetőségek is rendelkezésre álltak a tanulók számára.⁶¹ Ilyet jelenthettek az önképzőkörök, melyek tagjai saját irodalmi műveket írtak vagy valamely tudományos témában mélyültek el, s azokat színi előadások során, akár a teljes intézeti közösség előtt is bemutathatták. A tudományos műsorok mellett minden tanévben rendezvényt (tanítási szünet, szentmise, kirándulások, stb.) szerveztek a legfontosabb vallási ünnepeken, illetve az uralkodó, valamint az érsek születésnapján és névnapján.⁶² Eközben, a zenei kultúra művelésében a főzenekar mellett az iskola saját, katonai zenekara is tevékenyen részt vett, amely fúvó hangszereken játszott, s 20–25 tagot számlált.⁶³

Ezáltal, a színvonalas oktatói-nevelői munka eredménye lett egyrészt a tanulói létszám bővülése és színesedése: a századfordulón kb. 450–550 gimnazista tanulóval kellett számolni (a korábbi 200–300 helyett), amelyből a bentlakásos növendékek 150 főt tettek ki.⁶⁴ Másrészt, a gimnázium országos vonzáskörzetének komolyságát jelzi, hogy a tanulók többsége nem a helyi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye), hanem a szomszédos területekről (Bács-Bodrog megye, Tolna megye) érkezett, ám előfordult olyan eset is, hogy egyes diákok a Magyar Királyság távoli megyéiből (Zala, sőt Maros-Torda) származtak.⁶⁵ E jelenség az iskola rendkívüli sikerességére utalt. Éppúgy, ahogy az, hogy a tanulók egy része valamilyen arisztokrata (gróf, báró), nemes család tagja volt,⁶⁶ és közülük többször fordultak elő az intézetben tanuló „testvérdinasztiák” is. Ugyanakkor, az érettségit tett tanulók pályaválasztása tekintetében az egyházi, a jogi, a tanári-tanítói, illetve a katonai és a kereskedelmi orientáció volt a leggyakoribb. Ezek közül is első helyen szerepelt a választott papi és szerzetesi hivatások száma, miáltal megállapítható, hogy a keresztény-katolikus szellemiségű nevelés-oktatás valóban elérte célját.⁶⁷

⁶⁰ Uo. 22–23.

⁶¹ Stephaneum, 1888: 16.

⁶² Uo. 17–19.

⁶³ Uo. 23.

⁶⁴ Lakatos, 2010: 81.

⁶⁵ Uo. 82.

⁶⁶ A szülők foglalkozását tekintve az első helyen a földbirtokos családok álltak, amelyeket az iparos, tisztviselő és értelmiségi rétegek követtek. Uo. 83.

⁶⁷ Uo. 83–84.

V. A tendenciák feltételezhető okai

A kalocsai gimnázium századfordulós helyzetének rövid ismertetése után hipotézisem másik részének igazolására törekszem. Ennek értelmében a statisztikai adatokból nyert megállapításaimat az első világháború különféle gazdasági, illetve társadalmi hatásaival, következményeivel igyekszem alátámasztani. Ezt a vizsgálatot tanévenkénti bontásban végzem el, figyelembe véve, hogy a magyarázatként felvetett egyes hatások nem csak egyetlen háborús tanévben jelentkeztek, ám jellemzően egy-egy konkrétan körülírható időszakban váltak igazán súlyossá.

1. Az 1914–1915. tanév

Az 1914–1915-ös, első háborús tanévben (jelentős) javulás látszik a tanulmányi eredményekben a békeidő utolsó tanéveihez (1911–1912., 1912–1913., 1913–1914.) képest.

E változást befolyásolhatta egyrészt az, amit az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő elsőként feltételez, hogy a háború pozitív hatásaként mélyült az ifjúságban tapasztalt erkölcsösség, illetve a vallási hitélet is megerősödött.⁶⁸ Háború idején ugyanis általános tapasztalat,⁶⁹ hogy az otthonmaradt családtagok a szenvedés és halál közelsége miatt Istenhez fohászkodnak.⁷⁰ Nem volt ez másképp az első világháború kezdetén sem: alig volt valaki, aki nem aggódott volna⁷¹ családjának legalább egy vagy akár több hadbavonult tagjáért.⁷² Sőt, sokaknál már az első háborús tanévben előfordult hősi halál, ami jelentősen rányomta bélyegét a tanulók gondolkodására.⁷³ Ezt igazolja Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgató is későbbi (1916. október 25.) leiratában, amikor közli, hogy a tanulóifjúságot „a nagy idők [világháború] eseményei⁷⁴ s ezek családi vonatkozásai olyan érzelmi hatásokkal s [...] olyan tapasztalatokkal gazdagították, amelyek [gondolkodását] általában komolyabbá érelték...”⁷⁵

⁶⁸ Főgimnázium Értesítője, 1916: 18.

⁶⁹ Ezt igazolja az is, hogy a háború kitörésével a német templomok zsúfolásig megteltek a háború előtti üres állapotokkal szemben. Stuhlmann, 1915: 13–29.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ A háborús levelek egyik legkedveltebb témája is a távol lévő családtagért való aggodalomban fejeződött ki. Bődök, 2016: 39. Ezek részletesebb tárgyalásához lásd Hanák, 2009: 634–666.

⁷² Stuhlmann, 1915: 13–29.

⁷³ Főgimnázium Értesítője, 1916: 18.

⁷⁴ A Stefáneum XIX. számának krónikása számol be arról, hogy amikor 1915. május 5-én a tanulóifjúság számára kihirdették a gorlicei áttörés (1915. május 2.) hírért, az ifjúság azonnal az intézeti kápolnába rohant, hogy imával adjon halát az Úrnak a katonai sikerért. Stefáneum, 1915b: 26.

⁷⁵ KFL, VI.1. 12. doboz, 571/1916. (186.) sz. irat, 1–4. Az 1915–1916-os háborús tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. október 25.

Tehát feltételezhető, hogy a diákság felismerte, hogy csak azzal segítheti az életüket a fronton feláldozó apák és fivérek hősiességét, ha eredményesen tanul és becsületes, kötelességtudó módon viselkedik anyjával és tanáraival szemben. A (még nem sorköteles korú) tanulók megérthették, hogy az imádkozáson (és a hadsereg, illetve az állam anyagi támogatásán) kívül nem sok mindent tehetnek szeretteikért, ezt viszont igen.⁷⁶ A látványos javulást elősegíthette a háború kezdeti szakaszára jellemző háborús lelkesedés is. Ugyanis, a szarajevói merényletet követően szinte mindenki egyetértett abban, hogy a Szerbia elleni háború nem csak jogos, de igazságos is.⁷⁷

Kalocsán adódik is erre egy példa egy levéltári dokumentum alapján, egy VIII. osztályos, ám még nem sorköteles korú tanulóval kapcsolatban. Badics Ferenc 1915. április 12-én írt levelében arról számolt be, hogy a kalocsai gimnáziumban tett látogatásakor (1915. február 24–28.) báró Podmaniczky Attila és társai azzal keresték fel, hogy – nem várva meg a hivatalos értesítést – önkéntesként kívánnak bevonulni 1915 tavaszán. A főigazgató közölte velük, hogy a VKM 913/1915. rendelete (1915. január 26.) értelmében csak az 1891-ben, illetve 1895–1896-ban született tanulóakra vonatkozik az egyévi önkéntesség⁷⁸ lehetősége, ám az annál fiatalabbakra (mint az 1897-es évfolyamú Podmaniczky) nem. A tankerületi főigazgató ezért elutasította a kérést, s a gimnázium vezetőségétől kérte a tanulók igényének felülvizsgálatát. Hangsúlyozta, hogy ellenőrizték, rendelkezésre áll-e az a szülői engedély, amely a besorozáshoz szükséges.⁷⁹ Emiatt, annak érdekében, hogy ezt

⁷⁶ A háborús írák vizsgálatához lásd Szabó, 2009: 289–296.

⁷⁷ Völgyesi, 2016: 43–44.

⁷⁸ Egyévi önkéntességi rendszer: Az Osztrák-Magyar Monarchiában a tartalékos tisztképzés alapját nyújtó katonai rendszer, amely azok számára állt rendelkezésre, akiket (egyéves önkéntesek – e. ö.) különféle oknál fogva (továbbtanulás, karrier, stb.) akadályozott volna a hadseregben letöltendő kettő (Közös Hadsereg), illetve három (Honvédség) esztendő. Az egyéves önkéntesek képzését már az önkéntesség bevezetésétől kezdve központilag végezték, majd a nagy létszám miatt az 1890-ben létrehozott önkéntes iskolákat 1912-ben tartalékos tiszti iskolákká szervezték át. Szijj, 2000: 146. Az önkéntesek kb. 1 éven keresztül előbb gyakorlati, majd elméleti oktatáson vettek részt, ezt követően pedig tanulmányi eredménytől függően értek el rendfokozatokat, s így tisztkévé (hadapród tiszthelyettes, zászlós, hadnagy, főhadnagy, stb.) válhattak. Az egyéves önkéntességi képzés a háború kezdetén megváltozott: a kéthavi újonckiképzés után a tartalékos tisztek pótalakulatokhoz kerültek, majd további háromhavi képzést követően a menetszázadokhoz jutottak ki a frontra. Uo. 659. Ennek alkalmazási lehetőségeiről a VKM 5074/1914. sz. körrendelete (1914. október 26.) értesítette az iskolákat: a népfelkelőként bevonuló tanulóknak igazolniuk kellett, hogy az intézet utolsó, illetve utolsó előtti évfolyamába léptek. Mindez az első háborús tanévben hadköteles (1894. és 1895. évfolyamú, tehát 20 és 19 éves) ifjak számára szólt, mivel azok a bevonulás következtében kénytelenek voltak félbehagyni tanulmányaikat. A rendelet értelmében, amint letelt az egy év, az önkéntesek azonnal leszerelhettek; ha azt azonban még nem töltötték le, úgy szabadon dönthettek, hogy mikor kívánják folytatni hadiszolgálatukat. KFL, VI.1. 12. doboz, 747/1914. (141.) sz. irat, 1–3. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendelete az egyévi önkéntesség ügyében, 1914. október 29.

⁷⁹ Badics Ferenc a VKM 137975/1914. sz. rendeletének (1914. október 14.) megküldésekor úgy fogalmazott, hogy azon tanulókkal szemben, akik tanulmányaik félbehagyásával önként kívánnak bevonulni, és ebbe szüleik vagy gyámjaik beleegyeznek, „a legmesszebb menő méltányosságot fogom gyakorolni”. Uo. 12. doboz, 739/1914 (138.) sz. irat, 1. Érettségi vizsgálatokra vonatkozó utasítás a besorozottakra nézve (Spitkó Lajos budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1914. október 14.

megszerezze, az intézeti vezetőség számára írt áprilisi levelében Podmaniczky kifejtette, hogy most szeretne bevonulni, hiszen előzetes kérésének megfelelően már be is sorozták a magyar királyi 8. (pécsi) honvéd huszárezredbe.⁸⁰

Podmaniczky kérése példaként szolgál a feltételezésre, hogy a háború iránti lelkesedés a kalocsai gimnázium tanulóifjúságának körében is jelentkezett.⁸¹ Ez a magatartás ugyanakkor befolyásolhatta nem csak a hadviselésre alkalmatlannak nyilvánított osztály- és évfolyamtársai, hanem az alsóbb osztályok tanulóinak gondolkodását is. A lelkesedés ugyanis olyan motivációt nyújthatott mások számára, ami elősegíthette a magatartás és a tanulmányi eredmények javulását, hiszen a tanulók már saját osztálytársaik példáján keresztül tapasztalták meg a háborús helyzet komolyságát.

Erről, vagyis az idősebb tanulók bevonulásának egyik jelenetéről számol be a Stefáneum XIX. száma. Ebből megtudhatjuk, hogy két sorköteles nyolcadikos tanuló, Bersuder Lajos és Susich Ervin bevonulásával kapcsolatban sokaknak arról fogalma sem lehetett, hogy „*micsoda önérzet hathatta át a két boldognak a duzzadó kebelét [...], mikor a fő-utcán végigjártak büszke léptekkel*”.⁸² A járókelőkön túl ugyanis a gimnázium egyik ablakából a testnevelés-és vívástanár, Klossy Péter is tisztelgett a fiúknak, ami a krónikás szerint nem csak a két érintettnek, de a többi jelenlévő tanuló számára is hízogó lehetett.⁸³ Sőt, amikor az 1915 áprilisában bevonult Bersuder még ezen év őszén újra ellátogatott a kalocsai gimnáziumba, ott ismét hasonló örömmel fogadták. A Stefáneum XX. számának beszámolója szerint az alsóbb osztályos tanulóknak „*majd kiment a szemük, úgy nézték a fész huszár-szakaszezetőt s akkora harsogó éljent menesztettek foguk sövényén át a plafon felé, hogy majd leszakadt*”.⁸⁴

A tapasztalt lelkesedés további oka lehetett a VKM 3709/1914. sz. rendelete (1914. augusztus 4.), amely kimondta, hogy mozgósítás esetén a hadsereg az iskola épületét tartalékkórház céljára lefoglalhatja.⁸⁵ Ez Kalocsán úgy érvényesült, hogy bár a kalocsai főgimnázium és Stepháneum épülete sosem vált hadikórházzá,⁸⁶ de a tőzsomszédban

⁸⁰ Uo. 12. doboz, 196/1915. (55.) sz. irat, 1–4. Jelentés kéretik báró Podmaniczky Attila ügyében (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgató és Podmaniczky Attila növendék levele az intézet főigazgatóságának), 1915. április 11–12.

⁸¹ Oláh Gábor, mint a debreceni reáliskola helyettes tanára számolt be arról, hogy egy V. osztályos tanuló elszökött a katonákkal és Lembergől kellett „*visszatranszponálni*.” A lelkes és kalandvágyó tanuló számára Oláh egy katonai kitüntetést javasolt, ám helyette az iskola igazgatója megdorgálta azt felelőtlen cselekedete miatt. Oláh, 2002: 194.

⁸² Stefáneum, 1915b: 24.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Stefáneum, 1916: 36.

⁸⁵ KFL, VI.1. 12. doboz, 557/1914. (99.) sz. irat, 1. Az intézet átengedése tartalék kórház céljára (Spitkó Lajos budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1914. augusztus 7.

⁸⁶ Nem volt azonban mindenhol ennyire egyszerű a helyzet. Budapesten például hatvanhét iskolát foglaltak

működő Kiszeminárium⁸⁷ épülete már 1914. szeptember 17-e óta ellátta ezt a funkciót.⁸⁸ Ezáltal a tanulóifjúság közvetlenül is érintkezésbe tudott lépni a hadbavonult katonákkal, akik a kezdeti időszakban még egy dicső és hősies küzdelemről számoltak be,⁸⁹ fokozva a fiatal korosztály lelkesedését.

A tanulók és a sebesült katonák között kialakult közvetlen kapcsolatról a Stefáneum XVIII. száma akképp emlékezett vissza, hogy már a katonák érkezésének napján (1914. szeptember 19.) három sebesült tiszt látogatta meg őket, akik „kedélyes füst mellett elbeszélgettek”⁹⁰ velük. Ezáltal, talán már maga a sebesült katonák jelenléte, illetve a velük való közvetlen érintkezés is patetikus magasságokba emelte a háború eszményét. Jól alátámasztja ezt a feltételezést, hogy a sebesültek számára megrendezett iskolai tomboláról (1915. január 5.) az egyik tanuló úgy fogalmazott, hogy „a katonák meleg kézszorítása többet ért aranynál”.⁹¹

Emellett az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő részletezi azt, hogy a kalocsai gimnáziumból több tanuló is ellátogatott a sebesült katonákhoz. Egyesek a román, mások a bunyevác nemzetiségű sebesülteknél jártak, felolvasták leveleiket és válaszoltak rájuk, sőt tolmácsként fordították a sebesülteknek szóló orvosi szakvéleményt.⁹²

2. Az 1915–1916. tanév

A második háborús tanév, 1915–1916 eredményei élesen szembe állíthatóak 1914–1915 javuló tendenciájával, hiszen a tanulóifjúság szorgalma ekkor láthatóan hanyatlásnak indul.

E változásban szerepet játszhatott a háborús hátország erkölcsi rendjének felbomlása, ami általános tünetként lépett fel az egész társadalomban. A legnyilvánvalóbb példa erre, hogy a háború elhúzódásával az egymástól elszakított párok a gyakran engedtek a másik nem „csábításának”. A hátországban így gyakorta előfordult, hogy a fiatal ara vagy özvegyasszony a felmentett jegyzőben vagy egy hadifogolyban talált vigaszra a fronton

le teljes egészében a katonai hatóságok, ami rendkívüli módon növelte meg a zsúfoltságot az új iskolai épületben (akár 70–100 tanuló egy osztályteremben). Mann, 2002: 85. Ehhez hasonlóan, Temesvárott a főreáliskola épületét már 1914. július 28-án lefoglalta a hadsereg. Berkeszi István ezért a (szűk helyiségekből álló) kormányzati épületet bérelte ki oktatási célokra. Az „épületcsere”, annak ellenére, hogy egyértelműen nehezítette a hatékony tanítás kivitelezését, az iskola igazgatója szerint még lelkesítőleg is hatott az ifjúság gondolkozására. Berkeszi, 1989: 31.

⁸⁷ A Kiszemináriumot a gimnáziumban tanuló, egyházi pályát választó, ún. növendékpapok látogatták. Az épületet ezért kisebb papneveldének is hívták. Winkler, 1927: 73–75.

⁸⁸ Főgimnázium Értesítője, 1916: 3–4.

⁸⁹ A sebesültek mellett a kalocsai intézetbe látogatott (1915. október 15.) például az egykori növendék, Hállay Ferenc, aki „sok szépet mesélt Belgrád ostroma alkalmával szerzett tapasztalataiból”. Stefáneum, 1916: 36.

⁹⁰ Stefáneum, 1915a: 27.

⁹¹ Uo. 25.

⁹² Főgimnázium Értesítője, 1916: 17.

küzdő vagy már elesett férje helyett.⁹³

Ugyancsak az egész társadalomra jellemző volt a frontesemények esélyeinek latolgatása és az utánuk való izgatott várakozás.⁹⁴ E jelenséget az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő a fegyelem lazulásának egyik lehetséges okaként fogalmazza meg. Az értesítő leírja, hogy az idősebb tanulók kedvelt szórakozási formája a háborús hírek olvasása és értékelése lett, ami jelentősen korlátozta a fiatalabbak gondolkodását, és hatással volt azok teljesítőképességére is. Ezen túlmenően a gyakori sorozások és az előre meghirdetett bevonulások izgatottá tették a fiatalokat,⁹⁵ sőt az alkalmatlannak nyilvánított vagy nem sorköteles korú tanulóifjúság magatartását⁹⁶ is befolyásolták.⁹⁷

A tapasztalt tendenciát Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgató is igazolta egy későbbi leiratában (1916. október 25.), amit azzal egészített ki, hogy a szorgalmi idő az első két háborús tanévben jelentősen megrövidült.⁹⁸ Mivel a tanév a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban egyértelműen rövidebb lett, feltételezhető, hogy egyrészt ezzel magyarázható a gimnáziumban a már második háborús tanévben jelentkező tanulmányi romlás. Ugyanis már az 1914-1915-ös tanév is egy hónappal lett rövidebb, hiszen a megszokottnál (szeptember eleje – június vége) egy héttel később kezdődött (1914. szeptember 7.)⁹⁹ és három-négy héttel előbb fejeződött be (1915. május 22.).¹⁰⁰ Ugyanakkor az 1915–1916-os tanév szerencsésebbnek volt mondható, hiszen az év az előzőhöz hasonlóan, 1915. szeptember 6-án megkezdődött,¹⁰¹ s egy héttel tovább is tartott (1916. június 3.).¹⁰² Ebben a tanévben azonban a szünetek lettek hosszabbak az előzőhöz képest. A VKM 149709/1915. sz. rendelete (1915. december 17.) például megengedte, hogy a rendkívüli gazdasági nehézségek miatt a karácsonyi szünet kivételesen 1916. január 8-ig tartson.¹⁰³ Ezen kívül 1916. április 28-a lett a „*rendes előadások kezdete, mivel a húsvéti szünidő* [...]”

⁹³ Bődök, 2016: 41.

⁹⁴ Uo. 38.

⁹⁵ Kiváló példa adódik erre a Stefáneum XXIII. számában. Ugyanis, amikor 1917. január 6-án megérkezett a(z 1916–1917. tanévben) sorköteles tanulók összeírásának híre, a krónikás szerint lázban égtek az arcok, s mindenki a háborúba való bevonulásra vágyott. Stefáneum, 1917: 36.

⁹⁶ Vajticzky Emánuel említi meg azt a problémát, hogy a sorozására váró vagy már besorozott tanulók sokszor úgy viselkedtek, mintha rájuk az iskola korábbi fegyelve helyett már csak a hadsereg szabályai vonatkoznának. Vajticzky, 1916: 306.

⁹⁷ Főgimnázium Értesítője, 1916: 18.

⁹⁸ KFL, VI.1. 12. doboz, 571/1916. (186.) sz. irat, 1–4. Az 1915–1916-os háborús tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. október 25.

⁹⁹ Főgimnázium Értesítője, 1915: 47.

¹⁰⁰ KFL, VI.1. 12. doboz, 232/1915. (68.) sz. irat, 1. Az 1914/5. tanév végéről szóló rendelkezés (Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minisztertől), 1915. május 4.

¹⁰¹ Főgimnázium Értesítője, 1916: 104.

¹⁰² Uo. 107.

¹⁰³ KFL, VI.1. 12. doboz, 807/1915. (190.) sz. irat, 1. Karácsonyi szünet meghosszabbíttatik (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1915. december 22.

két nappal meghosszabbított”.¹⁰⁴

Eközben viszont megváltozni látszott az ország háborús hozzáállása is, amely szintén befolyásolhatta a tanulók viselkedését. Egyrészt, míg a társadalom az első időszakban egyöntetű lelkesedéssel fogadta a háború kitörésének hírért,¹⁰⁵ ez az egyre magasabb veszteségek, illetve a hátrországban jelentkező gazdasági nehézségek hatására¹⁰⁶ már a következő tanévben alábbhagyott.¹⁰⁷ Másrészt, a különféle szórakoztató előadásokat, mulatságokat és egyleti gyűléseket is egyre ritkábban szervezték meg. Ez annak tulajdonítható, hogy a szellemi, társadalmi és jótékonyági közélet legfőbb irányítói, vagyis a tanárok és tanítók¹⁰⁸ közül többen bevonultak, a „*honnmaradtak*” pedig kénytelenek voltak több munkát vállalni magukra. Így a szórakoztató vagy ismeretterjesztő előadások szervezésére sem idejük, sem pedig lehetőségük nem maradt.¹⁰⁹

Emiatt, míg 1914–1915-ben a tanári kar is „*önfeláldozó buzgósággal*” nevelt és tanított, a háború elhúzódása miatt¹¹⁰ a pedagógusok kifáradtak.¹¹¹ Ugyanakkor, mivel a tanítók és tanárok felét már az első háborús tanévben behívták, a hadbavonultakat helyettes tanárokkal igyekeztek pótolni.¹¹² Amennyiben ez nem volt kivitelezhető, előfordult, hogy egyes tanárok „idegen tárgyak” oktatását is vállalták.¹¹³ Ez viszont a tanítási szakértelem csökkenésével járt.¹¹⁴ Utóbbira sor került a kalocsai gimnáziumban is,¹¹⁵ ahol az 1915–1916. tanévben már

¹⁰⁴ Főgimnázium Értesítője, 1916: 106.

¹⁰⁵ Völgyesi, 2016: 55.

¹⁰⁶ Uo. 56.

¹⁰⁷ Berkeszi úgy látja, hogy 1914 októberében még óriási volt a lelkesedés, s így a társadalom áldozatkészsége, hiszen a sebesült katonákat Temesvárott a polgárok látták el naponta kávéval, teával, süteményekkel, dohánnyal, sőt tiszta fehérneművel is. Berkeszi, 1989: 32. Az adományozás és jótékonyág mértéke 1915 őszére azonban jelentősen megcsappant, hiszen az általános drágulás, illetve a termelés mennyiségének férfihány miatti folyamatos csökkenése következtében a családok célja már az önfenntartás lett. Uo. 52.

¹⁰⁸ Vajticzky, 1916: 306.

¹⁰⁹ Főgimnázium Értesítője, 1916: 20.

¹¹⁰ Berkeszi István ír naplójában arról, hogy a már második éve leterhelt tanári karban érezhetővé vált az idegeskedés, hiszen egyre többen kényszerültek egyre magasabb óraszámban (heti 20–22 óra) tanítani az egyéb, kötelező jellegű elfoglaltságaik (szociális és jótékonyági gyűjtések szervezése, konyhakerti növények termesztésének felügyelete, stb.) mellett. Berkeszi, 1989: 61; Mann, 2002: 85; Bihari, 2008: 98.

¹¹¹ Komárik, 1935: 25.

¹¹² Mann, 2002: 85.

¹¹³ Bár a behívott tanárok száma az 1915–1916. tanévben csökkent, hiszen ekkor közülük többieket (betegség vagy rokkantság miatt) elbocsátott a hadsereg, harmaduk még így is a fronton szolgált. Tovább növelte ezt az arányt, hogy 1916 decemberére már 150 középiskolai tanár esett hadifogságba és további 100 hősi halált halt. Vajticzky, 1916: 306.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Erre Badics Ferenc 1915. szeptember 7-ei leirata szerint azért volt szükség, mert a behívások miatt a gimnázium I.b és II.a osztályában a földrajzot nem szakember tanította. A kivételes intézkedést a VKM 103628/1915. sz. rendeletével (1915. szeptember 3.) hagyta jóvá. KFL, VI.1. 12. doboz, 659/1915. (127.) sz. irat, 1–2. Észrevételek a tantárgyfelosztáshoz (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1915. szeptember 7.

a 18 rendes tanár mellett 3 óraadó és 1 helyettes tanár¹¹⁶ működött a korábbi 20 szerzetes és 2 világi tanár helyett.¹¹⁷

A tanári kar megterhelését az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő szerint még az is fokozta, hogy sok frontról hazalátogató apa kérte fel őket, „*hogyan legyenek őbelyettük gyermeküknek atyjuk?*”¹¹⁸ Különösen nagy szükség volt erre amiatt, mert az anyák a férhiány miatti „*nagy elfoglaltságuknál, részint gyengédebb bánásmódjuknál fogva nem tudták eléggé féken tartani gyermekeiket...*”¹¹⁹ Temesvárott például 150 tanuló atya vonult be a háborúba 1916. március 12-ig,¹²¹ aminek többek között olyan következményei¹²² voltak, mint az igazgatói megrovások számának növekedése, cigarettázás, illetve verekedés. Ugyancsak gyakoribbá vált a kávéházak, színházak, illetve mozik¹²³ látogatása, amelyek a háború alatt „*másodvirágzásukat*” éltek.¹²⁴ Az igazgató naplójában leírja, hogy az érintett tanulók többségét ki kellett volna csapni az intézetből, de tekintettel kellett lenni szüleikre, „*mert hisz hadbavonultak?*”¹²⁵

Ugyanakkor, miközben a „*bonnmaradt?*” tanárok óraszámára nőtt, addig a rendes (kötelező) tantárgyak óraszámát jelentősen csökkenteni kellett a tanárhány miatt.¹²⁶ Sőt, a

¹¹⁶ Feltehetően ez a változás sem segített döntően a tanári kar helyzetén, ugyanis az 1914–1915-ös tanévhez képest 1915–1916-ban felvett három új tanár mindössze egy-egy év tanítási gyakorlattal rendelkezett. Főgimnázium Értesítője, 1916: 55.

¹¹⁷ Uo. 4–6.

¹¹⁸ Uo. 20.

¹¹⁹ A férhiány miatt a nők munkába állása nem csak falun (mezőgazdasági termelés, stb.), de a városban is általános lett. Közülük sokan vállaltak munkát a gyárakban és üzemekben, vagy lettek utcaseprők, villamoskalauzok, kéményseprők, de akár tűzoltók és postások is. Bödök, 2016: 43.

¹²⁰ Főgimnázium Értesítője, 1916: 21.

¹²¹ Berkeszi, 1989: 61.

¹²² Közre játszhattak a viselkedés romlásában a VKM 2451/1916. sz. rendeletében (1916. február 18.) foglaltak is. A rendelet arról tudósít, hogy a középiskolai tanulóifjúságnak zárt borítékban, az iskolába címezve erkölcsstelen tartalmú könyvek és újságok lettek elküldve, valamint, hogy a tanulók egymással „*vagy más egyénekkel meg nem engedhető tartalmú levelezést folytatnak...*” Megoldásként a problémára Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter azt javasolta, hogy a leveleket a tanárok felbontás nélkül a tanulók szüleinek továbbítsák vagy a tanuló jelenlétében bontsák fel, amennyiben a küldeményt gyanúsnak ítélik meg. Alternatívaként az igazgatók számára azt is ajánlotta a miniszter, hogy a beiratás alkalmával kérjenek a szülőktől beleegyező nyilatkozatot, ami felhatalmazza az igazgatót a tanulók számára érkező küldemények felnyitására és elolvasására. KFL, VI.1. 12. doboz, 86/1916. (31.) sz. irat, 1. Fölhatalmazás a tanulók levelezésének ellenőrzésére (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. február 25.

¹²³ A tanári kar az apa hiányán túl a mozi negatív hatásában találta meg a fegyelem lazulásának okát. Bihari, 2008: 148. Gyakorivá vált ugyanis, hogy a fiatalok táncos helyekre, mulatókba, illetve moziba, színházi előadásokra járnak. F. Dózsa, 2016: 69. A kalocsai gimnáziumban például kisebb-nagyobb rendszerességgel zajlott filmvetítés már az első háborús tanévtől kezdve, miután az átvette az egyik kalocsai mozi teljes berendezését egy helyi tulajdonostól. Míg az ismeretterjesztő filmek talán kevésbé, addig a „mulattató”, illetve háborús előadások erőteljesebben befolyásolhatták a tanulóifjúság gondolkodását. Stefáneum, 1915a: 18–19.

¹²⁴ Uo. 31.

¹²⁵ Berkeszi, 1989: 61–62.

¹²⁶ Sőt, egyes iskolákban az is előfordult, hogy a tanórák hosszát 40 percre csökkentették a korábbi 50 perc helyett. Vajticzky, 1916: 305.

rendkívüli órákat (például angol nyelv, vegytani gyakorlatok, stb.) egyáltalán nem tartották meg. Természetesen ez együtt járt azzal, hogy heti 28 vagy 30 óra helyett csak 24 tanórájuk volt hetente, Berkeszi szerint „*tebát megterheltetésről szó sem lehet a tanulók részéről*”.¹²⁷ Szintén ennek, vagyis a tanítók hiánya miatti óracsökkenésnek tudta be az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő, hogy a háború második tanévében a kalocsai gimnázium I. osztályosainak körében a megszokottnál több volt a gyengébb „előkészültségű”¹²⁸ növendék.¹²⁹

A tanévben bekövetkező hanyatlás ezáltal azzal is magyarázható, hogy a tanulók heti óraszámja csökkent, emiatt az apákon kívül már a tanárok sem tudtak elegendő figyelmet szentelni rájuk. Az 1915–1916-os tanévre vonatkozó tendenciák ismeretében valószínűsíthető, hogy e hatás a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban erőteljesebb lehetett, amelyet fokozott a tanév jelentős megrövidítése is.

3. Az 1916–1917. tanév

A harmadik háborús tanévben a tanulmányi eredmények változása alapján mind a kalocsai gimnáziumban, mind országos szinten tanulmányi hanyatlás következik be.

A tendencia egyik feltételezhető okát Badics Ferenc már az 1916 őszi leiratában előre jelezte. Véleménye szerint a 1916–1917-es tanévben az iskolai munkát nehezíteni fogja a tanulók megszorított száma.¹³⁰ A román betörés következményeként ugyanis a fővárost és a „biztosabb megyéket” (Arad, Csanád, Békés, stb.) is előzönlötték az erdélyi menekültek.¹³¹ Mivel közöttük nagy számban voltak középiskolások is, meg kellett oldani, hogy ők ideiglenes lakhelyükön kezdhessék meg az új tanévet. Ehhez az iskolák egy részét szervezeten áttelepítették.¹³² Az Erdélyből menekült tanulók – még teljes vagyontalanságuk vagy a szükséges okmányok (anyakönyv, stb.) nélkül is –, „*jelenlegi tartózkodási helyük középiskoláiba létszámon felül is – a helyi viszonyoktól megengedett határig – felveendőek*” – írta elő a VKM 116663/1916. sz. rendelete (1916. szeptember 18.).¹³³

1916 októberében már több száz menekült tanulót vettek fel a budapest-vidéki

¹²⁷ Berkeszi, 1989: 29.

¹²⁸ A jelenséget 1916 decemberében Vajticzky Emánuel is alátámasztotta, kiemelve az elemi iskolai magyar nyelvtan és helyesírási ismeretek jellemző elhanyagolását. Vajticzky, 1989: 318.

¹²⁹ Főgimnázium Értesítője, 1916: 21.

¹³⁰ KFL, VI.1. 12. doboz, 571/1916. (186.) sz. irat, 1–4. Az 1915–1916-os háborús tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. október 25.

¹³¹ Berkeszi, 1989: 66–68.

¹³² Szijj, 2000: 158.

¹³³ KFL, VI.1. 12. doboz, 506/1916. (163.) sz. irat, 1. Az erdélyi menekültek iskolai felvételéről szóló utasítás (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. szeptember 20.

tankerület iskolái,¹³⁴ ami Budapesten például jelentősen megnövelte¹³⁵ a tanulók létszámát.¹³⁶ Ennek ellenére, nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a kalocsai gimnáziumban is jelentkező létszámnövekedés összefügg a menekültek beérkezésével, hiszen erre vonatkozóan nem áll rendelkezésre forrás. Ugyanakkor mégis ezt támasztja alá, hogy az 1916–1917-ben osztályvizsgát tett tanulók létszáma magasabb volt, mint (a vizsgált időszakban) előtte bármikor (521 fő), ami az előző tanévhez (494 fő) képesti 5%-os növekedésnek tulajdonítható a korábbi tanévek stagnálásával szemben.¹³⁷

Ugyanakkor, a temesvári iskolaigazgató szerint az új helyzettel az volt a legnagyobb probléma, hogy a menekültáradat rendkívüli nyugtalanságot váltott ki a tanulóifjúság és a tanári kar körében is. Ez ugyanis lehetetlenné tette a rendes tanítást, miközben az ifjúság számának növekedése miatt fokozott éberséggel kellett fenntartani a fegyelmet és a rendet.¹³⁸ A tanulmányi eredmények változásának másik feltételezett oka a mind súlyosabbá váló nyersanyag-hiány lehetett, ami többek között a vasúti közlekedést is megnehezítette.

A vasutat folyamatosan igénybe vette a háború a sok millió katona és ló, illetve lőszer, élelmiszer és takarmány szállítása miatt.¹³⁹ Így elsősorban a frontvonatok zavartalan közlekedését kellett biztosítani¹⁴⁰ a személyszállító járatok helyett,¹⁴¹ melyek zömét be is szüntették.¹⁴² Emiatt a vonatok túlzásúfoltak voltak és 1917-ben már igen rendszertelenül jártak: nem volt ritka a 2–3 órás késés sem.¹⁴³

A Stefáneum XXIII. számának krónikája közvetlen igazolja is ezt a feltételezést. Ugyanis, bár az 1916–1917. tanévben a húsvéti szünet utolsó napja 1917. április 16-a volt,

¹³⁴ Uo. 12. doboz, 571/1916. (186.) sz. irat, 1–4. Az 1915–1916-os háborús tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. október 25.

¹³⁵ Berkeszi ugyancsak a 22 erdélyi tanuló befogadásával magyarázza, hogy az alapítás óta az 1916–1917. tanévben iratkozott be a legtöbb tanuló a temesvári intézetbe. Berkeszi, 1989: 68–69.

¹³⁶ Mann, 2002: 86.

¹³⁷ Az iskolai létszám az 1916–1917. tanévben az előzőnek tehát 105%-a volt. Ehhez lásd *1. táblázat*. Ezzel ellentétben (igen csekélyen) csökkent az osztályvizsgát tett gimnazista tanulók száma az előző években tapasztalható növekedéssel szemben, az országos adatokat tekintve (lásd *2. táblázat*). Elképzelésem szerint ez azzal magyarázható, hogy a román betörés miatt, az áttelepítési akció ellenére az erdélyi tanulók egy része nem tudta elkezdni vagy hatékonyan elvégezni az adott tanévet.

¹³⁸ Berkeszi, 1989: 67.

¹³⁹ Az első világháborúban a katonák szárazföldi úton való szállítása szinte kizárólag vasúton történt, amiben a legnagyobb feladat a Magyar Államvasutakra (MÁV), a Déli Vasútra, illetve a Kassa-Odenberg Vasútra hárult. Nagy, 2015: 143.

¹⁴⁰ Völgyesi, 2016: 43.

¹⁴¹ A Stefáneum XXIII. számának krónikása szinte patetikus hangnemben fogalmazta meg, hogy amikor a kalocsai gimnáziumban 1917. május 28-án véget ért az iskolai tanév, „*Kolozsvárra külön tehervonat vitte a növendékeket*”. A rendkívüli jelenség mögött viszont minden bizonnyal nem a tanulóifjúság megkülönböztetett utaztatása, hanem sokkal inkább a személyszállítás korlátozott lehetősége állt. Stefáneum, 1917: 47.

¹⁴² Temesvár és Budapest között például naponta csak egy gyorsvonat és egy személyvonat járt. Berkeszi, 1989: 73.

¹⁴³ Uo. 74.

egyes tanulók csak néhány nap késéssel érkeztek vissza az intézetbe. Annak ellenére, hogy ők a vasúti közlekedés nehézségeire hivatkoztak, a tanári kar kevésbé volt megértő és keményen megdorgálta őket.¹⁴⁴

A temesvári intézetben még súlyosabb volt a helyzet. Itt ugyanis 27 tanuló járt be naponta vonattal, köztük azonban többen voltak olyanok, akik reggel 6 órakor indultak útnak és csak az esti 9 órás vonattal tudtak hazautazni. A több órás késések viszont azt eredményezték, hogy este 10–11 órakor értek haza. A rendkívül hosszú várakozási idő miatt a főleg első és második osztályos tanulók a nap legnagyobb részében csak kószáltak „*vagy a vasúti pályaházban nem nekik való légkörben*”¹⁴⁵ töltötték el. Ennek nyomán a tanulóifjúság egy része kevesebb időt fordított tanulmányaira, szabadidejében pedig gyakran „*rakoncátlankodott*”.¹⁴⁶

Ugyancsak általánosságban érintette a tanulóifjúságot az, hogy a vasúti mozdonyok és vagonok katonai igénybevétele miatt a szén-és faszállítás szinte lehetetlenné vált.¹⁴⁷ Erre a problémára ezért a VKM már 1916 első felében felhívta az intézetek figyelmét 57614/1916. sz. rendeletében (1916. május 11.). Többek között kérte az iskolákat, hogy a fűtőanyag beszerzését még a nyár folyamán végezzék el. Mint írta, a fa és szén „*elszállítása nagy térfogatuk miatt a mai viszonyok között sok nehézségbe ütközik és gyakran csak tetemes késedelemmel eszközölhető*”.¹⁴⁸ Ezek ugyanis nagy térfogattal rendelkeznek, a termelés helye pedig nagy távolságra van a rendeltetési céltól. A közlekedés nehézsége miatt így „*idejekorán*” kell(ett volna) gondoskodni a beszerzésükről.¹⁴⁹

A vallás- és közoktatásügyi miniszter kérését azonban sem a temesvári, sem a kalocsai intézet nem tudta teljesíteni. Berkeszi ír arról, hogy nem volt, aki elszállította volna a temesvári intézet számára a fát, ezért 1917. február 3-ára egy nap igazgatói szünet kellett engedélyeznie.¹⁵⁰ Ehhez hasonlóan történt a kalocsai gimnáziumban, ahol az 1916–1917-es tanév hossza még az előző kettőnél is rövidebb lett.¹⁵¹ A tanév kezdetére vonatkozóan ugyanis a VKM 11545/1916. sz. rendeletével (1916. szeptember 2.) a háború okozta rendkívüli gazdasági és élelmezési helyzetre való tekintettel¹⁵² megengedte, hogy az

¹⁴⁴ Stefáneum, 1917: 43–44.

¹⁴⁵ Berkeszi, 1989: 61–62.

¹⁴⁶ Bihari, 2008: 148.

¹⁴⁷ Kaposi, 2010: 263.

¹⁴⁸ KFL, VI.1. 12. doboz, 254/1916. (100/1.) sz. irat, 1. Utasítás a fűtőanyagra (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. május 22.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Berkeszi, 1989: 74.

¹⁵¹ KFL, VI.1. 12. doboz, 571/1916. (186.) sz. irat, 1–4. Az 1915–1916-os háborús tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. október 25.

¹⁵² Katonai és gazdasági szempontból 1916 volt az első igazán súlyos háborús esztendő: az év második

internátussal egybekötött iskolákban (mint Kalocsa) a tanév csak 1916. október 1-jén kezdődjön meg.¹⁵³ Eközben a VKM 32810/1917. sz. rendelete (1917. március 9.) azt is engedélyezte, hogy a húsvéti szünet március 31-től április 15-ig, tehát kb. két hétig tartson.¹⁵⁴ Ugyanez mondható el az 1917. január 8-áig tartó karácsonyi szünetről,¹⁵⁵ amely már 1916. december 23-án megkezdődött, hogy a tanulók szentestére időben haza tudjanak utazni a vasúti közlekedés nehézségei ellenére is.¹⁵⁶

4. Az 1917–1918. tanév

Az utolsó háborús tanév egyértelműen romló tendenciát mutat,¹⁵⁷ amelyben kivételt képez a kalocsai gimnázium jeles osztályvizsgával rendelkezőinek aránya.

A tendencia okaként egyrészt az feltételezhető, hogy 1917 második felében egyre erőteljesebben jelentkezett a világító-és fűtőanyag-hiány, ami hatással volt a tanulók iskolai teljesítőképességére is.¹⁵⁸

A petróleum-hiány¹⁵⁹ azonban már ezt megelőzően, 1917 első felében jelentkezett, így széles körű rendelkezéseket¹⁶⁰ hoztak a különböző világítóanyagok (gáz, villamos energia, gyertya) fogyasztására vonatkozóan.¹⁶¹ Ezért került bevezetésre a gimnáziumban is (1917. február 12.) egy húsvétig tartó rendkívüli órarend.¹⁶² Az intézkedés következtében csak a

felében állandósult az áruhiány és az infláció, s többek között az élelmiszerek és tüzelőanyagok is megrágultak. Völgyesi, 2016: 76. Berkeszi szerint is ezzel igazolható, hogy az 1916–1917-es tanévben a szülők több tanulót kivettek az iskolából és magántanítóknál helyezték el őket falun, annak érdekében, hogy ne kelljen fizetni a drága városi ellátást. Berkeszi, 1989: 76.

¹⁵³ KFL, VI.1. 12. doboz, 483/1916. (155.) sz. irat, 1. Az 1916–1917-es tanév megnyitásáról szóló utasítás (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. szeptember 4.

¹⁵⁴ Uo. 13. doboz, 200/1917. (44.) sz. irat, 1. A húsvéti szünet meghosszabbítása a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. március 17.

¹⁵⁵ *Kalocsai Néplap* 1916. december 23., 4.

¹⁵⁶ KFL, VI.1. 12. doboz, 668/1916. (220.) sz. irat, 1. 1916. december 23-a főigazgatói szünet (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. december 7.

¹⁵⁷ Kiválóan jellemzi a tanulmányi eredmények helyzetét (1917. szeptember 23.) a Stefáneum XXV. számában található krónika versikéje, miszerint „*Első heti bizonyítvány, sajnós bizony, nagyon hitvány*”. Stefáneum, 1918: 24.

¹⁵⁸ Völgyesi, 2016: 112.

¹⁵⁹ Az ásványolajipar termelése a háborús helyzet függvényében változott: 1914–1915-ben az oroszok galíciai előretörése miatt csökkent a termelés és a magyar feldolgozóipar el lett vágva galíciai nyersanyagától. Ezzel szemben 1916 elejére javult a helyzet. A meghódított területek kiaknázásán túl ugyanis könnyebbé vált a beszerzés a szomszédos Romániából. A román hadüzenet (1916. augusztus 27.) azonban ismét súlyos gondokat okozott, mert az elpusztított román petróleumkutak helyreállítása hosszú időt vett igénybe. A petróleum így 1917 elejére hiánycikké vált. Szterényi – Ladányi, 1933: 207–376.

¹⁶⁰ Korlátozták többek között a reklámvilágítást, illetve a boltok, szórakozó-helyek világítását is. Uo. 279. E korlátozásnak tett eleget a jezsuita vezetőség (1918. március), amikor az intézeti templomban a kivilágítás teljes mellőzését kérte, arra hivatkozva, hogy „*a világítás hiányát pótolja majd az annál nagyobb számmal összeseregülő hívek szívében élő mélységes hit s a föltámadt Úr Jézus iránti szeretet*.” *Kalocsai Néplap* 1918. március 23., 2.

¹⁶¹ Szterényi – Ladányi, 1933: 279.

¹⁶² Főgimnázium Értesítője, 1917: 122.

délelőtti négy órai előadást tartották meg 12 óráig bezárólag, a délutániakat már nem, abból a célból, „*hogy a délutáni világosság teljesen a tanulásra fordítható legyen*”.¹⁶³ Temesvárott ehhez hasonlóan igyekeztek kiküszöbölni a problémát: az új órarend szerint a hét utolsó napján a délutáni tanítást már 13 órakor elkezdték, annak érdekében, hogy a tanulók még a teljes sötétség beállta előtt hazajussanak és ne az intézetnek kelljen beszereznie a hiánycikkeknek minősülő petróleumot.¹⁶⁴

Az utolsó tanév elejére viszont még súlyosabbá vált a helyzet, a kalocsai gimnázium rendelkezésére álló petróleum-mennyiség ugyanis teljesen elfogyott.¹⁶⁵ A jezsuita vezetőség ezért levelet írt (1917. október 4.) a helyi szolgabírónak, hogy tájékoztassa a fennálló helyzetről, aki aznapi válaszában arról számolt be, hogy „*ez idő szerint a kalocsai járásban kőolaj egyáltalán nincsen*”.¹⁶⁶

A másik problémát a fűtőanyag-hiány jelentette, amelyről ugyancsak tudósított a vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1917 tavaszán. A VKM 51124/1917. sz. rendeletében (1917. május 30.) azt kérte, hogy az 1917–1918-as tanévhez szükséges szénmennyiséget az intézetek még a nyár folyamán gyűjtsék össze és raktározzák el pincékben. Tapasztalat szerint ugyanis, azok az intézetek, amelyek nem így cselekedtek, „*fokozódó nehézségekkel voltak kénytelenek megküszödni*”,¹⁶⁷ sőt némelyeknek még be is kellett zárni.¹⁶⁸ Emiatt az előzőt kiegészítő, VKM 9063/1917. sz. rendelete (1917. június 13.) már azt is megkövetelte, hogy a biztonság kedvéért e szükséglet nagyobb mennyiségű tűzifával is biztosítva legyen, mivel a hazai széntermelés és az importszén csökkenése,¹⁶⁹ illetve az üzemi szénfogyasztás (vasút, gőzeke, stb.) növekedése¹⁷⁰ „*miatt előreláthatólag nagy nehézségekbe fog ütközni a közintézmények szénszükségletének fedezése*”.¹⁷¹ A közelgő összeomlást azonban előre

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Berkeszi, 1989: 81.

¹⁶⁵ *Kalocsai Néplap* 1917. június 9., 3.

¹⁶⁶ KFL, VI.1. 13. doboz, 645/1917. (169.) sz. irat, 1–2. A kalocsai főszolgabíróság válasza a gimnáziumnak petróleum iránti kérelmére, 1917. október 4.

¹⁶⁷ Uo. 13. doboz, 410/1917. (127), 1–3. Az intézetek fűtőanyag-ellátása importból is történhet (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. június 6.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ A később rendkívül kritikussá váló helyzet ellenére a szén beszerzése 1916-ig nem okozott problémát, az 1915-ös gorlicei áttörést követő nyári hadjárat során visszafoglalt orosz-lengyel területek importja ugyanis fedezni tudta a még növekvő igényeket is. Kaposi, 2010: 263. Ez azonban 1916-ban, a hadi helyzet pillanatnyi állása miatt megváltozott: a román betörés következtében Magyarország szénben leggazdagabb vidéke (Zsil-völgye) kiesett a széntermelésből. S habár ez az állapot csak ideiglenes volt (4 hónap), az ország 1917 januárjában már megérezte a hiányt. Szterényi – Ladányi, 1933: 147.

¹⁷⁰ A vasút működtetéséhez 1917-ben tűzifából havonta kb. 90 ezer tonna fogyott. Völgyesi, 2016: 43. Figyelembe kell venni, hogy ez a mennyiség nagyobb volt a háborús átlagnál, hiszen ebben az évben leginkább a magyar vasútvonalak lettek igénybe véve háborús célokra. Szterényi – Ladányi, 1933: 237. (A mozgósítást leszámítva a legjelentősebb anyag-és csapatmozgatás 1917-ben, a caporetto-i áttörést megelőzően zajlott. Szijj, 2000: 707.)

¹⁷¹ KFL, VI.1. 13. doboz, 435/1917. (129.) sz. irat, 1. Az intézetek tűzifa-beszerzésének kötelezőségéről

jelezte, hogy a miniszter reményeivel szemben e jóslatok mégiscsak megvalósultak,¹⁷² hiszen a VKM 187185/1917. sz. rendeletében (1917. december 1.) kénytelen volt tudomásul venni, hogy a kalocsai intézetben a téli szünet a fűtőanyag elégtelensége miatt 1917. december 20-tól 1918. január 17-ig („szénavakáció”¹⁷³) tartott.¹⁷⁴ Sőt, az új esztendőben a fűtőanyag-hiány még súlyosabbra fordult: a VKM 6565/1918. sz. rendelete (1918. január 9.) az I–VI. évfolyam számára lehetővé tette azt is, hogy a tanítás 1918. február 4-éig szüneteljen. Azonban a háború növekvő emberigénye miatt e kedvezményt a sorköteles (VII. és VIII. osztályos) tanulók számára már nem engedélyezte. Előírta ugyanis, hogy ha mást nem is, de legalább az iskola két legkisebb tantermét (akár a tanári szobát) fűtsék be a két osztály számára. A rendelet ugyanakkor azt is rögzítette, hogy „végső szükségben, ha az iskolának semmi fűtőanyaga nem volna, az érdekelt. szülőkötől kölcsönzendő szénnel vagy fával”¹⁷⁵ kell megoldani a problémát.

A fűtő-és világítóanyag hiányának egyik következménye így az lett, hogy a fűtetlen és megvilágítatlan lakásokban (és iskolákban) a tanulók kevésbé tudtak a tanulásra összpontosítani. A Stefáneum XXIII. számának krónikása maga számol be arról, hogy amikor 1917. február 16-ától kikapcsolták a villanylámpákat (és bevezették az új órarendet), a tanulóifjúság tanulás¹⁷⁶ helyett az estéket az intézeti korcsolyapályán töltötte, majd sötétedés után az iskolai mulatókban fecsegett, esetleg szellemes történetekkel szórakoztatta magát.¹⁷⁷

Az ennél jelentősebb problémát viszont az jelentette, hogy egyes iskolákban előfordult, hogy a tanulók szülői felügyelet hiányában elkészáltak, a városban csavarogtak, kimaradtak. Ha legalábbis mentek iskolába, akkor felkészületlenek voltak. Ezen túl beszédmodoruk és viselkedésük is megváltozott, amelyet egymással és a tanárral szemben tanúsítottak.¹⁷⁸ Berkeszi írja le naplójában, hogy ebben a tanévben (1917. december 19-ig

(Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. június 16.

¹⁷² Uo. 60/1917. sz. (15.) irat, 1. Az iskolák kőolaj-beszerzésére vonatkozó igényének bejelentéséről. (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. január 25.

¹⁷³ Stefáneum, 1918: 33.

¹⁷⁴ KFL, VI.1. 13. doboz, 731/1917. (208.) sz. irat, 1. A karácsonyi szünet hossza a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. december 24.

¹⁷⁵ Uo. 13. doboz, 55/1918. (5.) 1–2. Utasítások az 1918. évi érettségire és érettségizőkre vonatkozóan (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1918. január 12.

¹⁷⁶ Humorosan írta körül a Stefáneum krónikása a megváltozott helyzetet, miszerint „a tanteremben, ahol ezelőtt a fiúk a tudomány szövétnékét magasan szokták lobogtatni, koromsetét éj, néma csend honolt”. Sőt, három nappal később, február 20-án az intézeti vezetés amellest döntött, hogy az esti takarodó időpontját fél órával korábbra hozzák, tekintve, hogy a „petróleum mécses pislákoló lángja mellett” kevésbé lehetett (volna) hatékonyan tanulni. Stefáneum, 1917: 39.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Berkeszi, 1989: 85.

bezárólag) három tanulót kellett elbocsátania,¹⁷⁹ mivel az egyik késsel támadta meg a másikat; egy IV. osztályos Istent káromolta az osztályban; a harmadik pedig éjjel csavargott és másnap nem ment iskolába.¹⁸⁰ A tanulóifjúság viselkedésének zülléséhez¹⁸¹ járult hozzá az is, hogy a nagy szegénység¹⁸² miatt sokak arra kényszerültek, hogy diáktársaikkal kereskedjenek, vagy akár lopjanak,¹⁸³ minek következtében a fiatalok bűnözés aránya jelentősen megnőtt.¹⁸⁴

A tanév másik nehézsége azzal volt összefüggésben, hogy az újabb és újabb korosztályok behívása fokozta a munkaerőhiányt (többek között) a mezőgazdaságban,¹⁸⁵ minek következtében az öregek, nők és gyermekek feladata lett¹⁸⁶ az otthoni kisgazdaságok és/vagy kisvállalkozások kezelése is.

A probléma jelenlétére való utalás viszont már korábban, az 1915–1916. tanévben megjelent: a VKM 51586/1916. sz. rendelete (1916. május 9.) 1916. június 3-át jelölte ki a tanév osztályvizsgálatainak időpontjára, amit azzal indokolt, „*hogy a szülők háznak szüksége van a gyermekre a gazdasági és egyéb munkák elvégzésénél*”.¹⁸⁷ Az 1915–1916-os Főgimnáziumi Értesítő ugyanis arról számolt be, hogy a földműves és iparos foglalkozású szülők gyermekei egyre csökkenő számban iratkoztak be a kalocsai gimnáziumba. Ez azzal magyarázható, hogy apjuk bevonulásával sok tanuló kényszerült a mezőgazdasági vagy ipari munkák elvégzésére, vagy szüleik a továbbtanulás helyett iparos pályára iratták be őket. Az 1913–1914. tanévben beiratkozott 23 kisbirtokos-földműves és 22 kisiparos gyermek számához képest az 1915–1916. tanév elejére e két szám már csak 18 és 15 volt¹⁸⁸ (ez rendre 21,8%-os, illetve 31,8%-os csökkenést jelentett). Ehhez hasonlóan került sor Temesvárott arra, hogy az apa és az idősebb testvérek hiányában a fiatalabb fiúk vették át a föld művelését vagy az üzlet vezetését, mivel anyjuk nem tudott elvégezni minden munkát az otthoni gazdaságban.¹⁸⁹

¹⁷⁹ Ez a szám a tanév végére 6 főre emelkedett. Uo.

¹⁸⁰ Uo. 81.

¹⁸¹ A fiatalok bűnözés mértéke már 1916-ban emelkedni kezdett, ami odáig fajult, hogy az 1916 és 1918 között letartóztatott személyek több mint 15%-a fiatalok voltak, míg ez az arány békeidőben mindössze 6–8% körül mozgott. Ugyanakkor, az elkövetett cselekmények is egyre súlyosabbá váltak a háború második felében, hiszen a fiatal tolvaj-és betörőbandák már a katonaszökevényekkel is együttműködtek. Bihari, 2008: 116.

¹⁸² Az infláció mértéke Ausztriában 1500, Magyarországon 900 százalékos volt 1918 őszén a háború kitörése előtti értékhez képest. Bihari, 2008: 95.

¹⁸³ Berkeszi, 1989: 85.

¹⁸⁴ Völgyesi, 2016: 131.

¹⁸⁵ A férfiak helyébe lépő öregek, nők és gyermekek munkáját alig tudta csak javítani az, hogy 1916 nyarától a hadifoglyok zömét is gazdaságokban foglalkoztatták. Gunst, 1996: 14–16. Ennek következtében az 1913-as értékhez képest az 1918-ban learatott termőföld nagysága 10,7%-kal lett kevesebb. Teleszky, 1927: 382.

¹⁸⁶ Gunst, 1996: 14–15.

¹⁸⁷ KFL, VI.1. 12. doboz, 231/1916. (88.) sz. irat, 1–2. Rendelet az iskolai év korábbi befejezéséről (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1916. május 14.

¹⁸⁸ Főgimnázium Értesítője, 1916: 21.

¹⁸⁹ Berkeszi, 1989: 61–62.

Az idő múlásával azonban a probléma egyre súlyosabb lett. 1917 nyarán jelent meg az a rendelet, amely már „legalizálta” a tanulók gazdasági munkák miatt bekövetkező hiányzásait is a következő tanévre. A VKM 14114/1917. sz. rendelete (1917. augusztus 11.) ugyanis felhatalmazta az intézeti igazgatóságokat, „*hogy azon tanulókat, akik szüleik kisérgazdaságában a szükséges munkaerők hiányát pótolhatják, az őszi és tavaszi mezei munkálatoknál legfeljebb három-háromheti időre szabadságot adjanak*”.¹⁹⁰ Feltételnek a miniszter mindössze azt írta elő, hogy az otthonukban „mezei munkálatokkal” foglalkozó tanulók községi jegyzői bizonyítvánnyal igazolják tevékenységüket.¹⁹¹

Sok család számára viszont már ez sem volt elegendő: tovább rontotta a tanítás hatékonyságát, hogy a megélhetési nehézségek miatt egyre magasabb lett a magántanulók száma.¹⁹² E tapasztalatot Berkeszi István is alátámasztja naplójában, amikor leírja, hogy egyre „*többet kimaradnak, hogy kenyérkeresők legyenek családjaik mellett*”.¹⁹³ Ugyancsak igazolható a tendencia a 3. táblázattal, amelyből kiderül, hogy az első háborús, 1914–1915. tanévhez képest Kalocsán és országos vonatkozásban egyaránt mintegy 130%-kal nőtt meg a felvett magántanulók száma az 1917–1918-as tanévre.

Tanév / A magántanulók száma	A Kalocsai Érseki Főgimnáziumban	Országosan
1914–1915. tanév	13 ¹⁹⁴	3279 ¹⁹⁵
1915–1916. tanév	15 ¹⁹⁶	5949 ¹⁹⁷
1916–1917. tanév	28 ¹⁹⁸	6914 ¹⁹⁹
1917–1918. tanév	29 ²⁰⁰	7517 ²⁰¹

3. táblázat

A magántanulók számának változása a háborús tanévek alatt a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban és országosan.

Végül, feltételezhető, hogy a jelesek arányának Kalocsán tapasztalt emelkedése összefügg a hadiérettségik²⁰² számának növekedésével. Arról ugyanis Berkeszi is beszámol,

¹⁹⁰ KFL, VI.1. 13. doboz, 545/1917. (143.) sz. irat, 1. Az 1917–1918-as tanév megkezdéséről (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1917. augusztus 23.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Vajticzky, 1916: 318.

¹⁹³ Berkeszi, 1989: 79.

¹⁹⁴ Főgimnázium Értesítője, 1915: 103.

¹⁹⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1918: 267.

¹⁹⁶ Főgimnázium Értesítője, 1916: 108.

¹⁹⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 204.

¹⁹⁸ Főgimnázium Értesítője, 1917: 123.

¹⁹⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 205.

²⁰⁰ Főgimnázium Értesítője, 1918: 88.

²⁰¹ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 205.

²⁰² Háborús találmányként került bevezetésre az ún. hadiérettségi, mint a bevonuló diákok számára előírt, egyszerűsített (csak szóbeli részből álló) érettségi vizsga. 1916-ban a minisztérium ezt még tovább könnyítette, s a frontról hazatérő katonáknak már a „magánvizsgát” is engedélyezte. Bihari, 2008: 148. Ez a magánvizsga egyet jelentett azzal, hogy a tanulmányait a háború miatt félbeszakított tanuló visszatért a frontról, majd letette az osztály- és/vagy érettségi vizsgát. KFL, VI.1. 13. doboz, 546/1918. (IX/12.) sz. irat, 1–2. Scherer Mátyás magánvizsga érdekében történő katonai szabadságoltatásáról (Scherer Mátyás

hogy az előző háborús tanévekkel szemben 1917–1918 folyamán nem csak egy, hanem két (áprilisi, májusi), ún. előkészítő-tanfolyam megszervezésére is sor került.²⁰³

A két előkészítő-tanfolyam megtartása azt jelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter lehetővé tette az 1900-ban és azt megelőzően született, VII. osztályos tanulók számára, hogy előbb a hetedikes-, majd nyolcadikos osztályvizsgát is letelhessék. Számukra a VKM 7/1918. sz. rendelete (1918. január 2.) a hetedik osztályos tananyagból március havi tananyag-összefoglalást írt elő, majd a VKM 2304/1918. sz. rendelete (1918. március 2.) alapján írásba foglalta az áprilisi előkészítő-tanfolyam (1918. április 1–28.) elindítását is. Utóbbin a sorköteles tanulóknak gyorsított tempóban, egy hónap alatt tanították meg a (szelektált) nyolcadikos osztályos tananyagot.²⁰⁴ Ezáltal a másfél tanév tananyagát az 1918 februárjában még csak VII. osztályos tanulók mindössze három hónap alatt vették végig, majd a tanév végén a hadiéretnségi is tették.²⁰⁵ Ezen kívül, a VKM 4280/1918. sz. rendelete (1918. április 21.) előírt még egy második, május havi tanfolyamot (1918. május 1–26.) is, amelyen már az 1899-es évfolyamú sorköteles, VII. és VIII. osztályosok vettek részt. Az előzőhöz hasonló összefoglalásokat követően az adott évfolyamba tartozó hetedikesek itt is két osztályvizsgát, majd szóbeli hadiéretnségi tettek.²⁰⁶

Berkeszi rájuk vonatkozóan kifejtette, hogy kedvező elbírálást, jobb érdemjegyet kaptak a hadiéretnségén, mint amit valójában érdemeltek volna: „*Mégis nagyon meg fog ez látszani, hogy kik azok, akik rendes és kik, akik hadi éretnségén mentek keresztül*”.²⁰⁷ Annak ellenére tehát, hogy a vizsgáztatók tisztában voltak a sorköteles tanulók gyenge előkészültségével, tekintettel kellett lenniük arra, hogy közöttük felbukkantak többszörösen kitüntetett katonák, altisztek és tisztek is. Emiatt a vizsgáztatók szolidárisak voltak, Temesvárott például senkit sem buktattak meg.²⁰⁸ Feltételezésem szerint ezzel magyarázható a jelesek arányának növekedése is a kalocsai gimnáziumban. (A vizsgáztatók szolidáris viselkedéséről például a vallás- és közoktatásügyi miniszter már az 15120/1918. sz. rendeletében (1918. január 30.) is értekezett, amikor kifogásokat emelt a létező tapasztalattal²⁰⁹ szemben, hogy „*egyes*

növendék és Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgató levele az intézet főigazgatóságának 1918. szeptember 2-án, illetve 1918. szeptember 9-én).

²⁰³ Berkeszi, 1989: 84.

²⁰⁴ KFL, VI.1. 13. doboz, 160/1918. (29.) sz. irat, 1–3. Az 1918. márciusi-áprilisi tanfolyamról a besorozottak számára (Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztertől), 1918. március 2.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Uo. 248/1918. (51.) sz. irat, 1–5. Intézkedés az 1918. májusi tanfolyamról a besorozottak számára (Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztertől), 1918. április 19.

²⁰⁷ Berkeszi, 1989: 84.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Ezért Badics Ferenc – reagálva a miniszter rendeletére – leiratában közölte (1918. február 14.), hogy bár a jelenség nem általános az országban, az 1918–1919-es tanévben rendkívüli szigorúsággal fog eljárni a gyanús intézetekkel szemben, „*ahol az elbírálás csakugyan meg nem engedett enyhességgel történt*.”

intézetekben a magántanulók előmenetelének elbírálása rendkívül enyhe”.²¹⁰⁾

Tanév / eredmény	Jeles	Legalább jó	Legalább elégséges	Összes hadiériettség száma
1916–1917. tanév ²¹¹	2	6	5	13
1917–1918. tanév ²¹²	5	11	6	22
A változás mértéke ²¹³	+7,3%	+3,9%	-11,2%	-

4. táblázat

Az 1916–1917-es és 1917–1918-as tanévben tett hadiériettségik száma és a vizsga eredménye (jeles, legalább jó, legalább elégséges) szerinti aránya a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban.

A Kalocsai Érseki Főgimnáziumban ugyanis, mivel két előkészítő-tanfolyam megszervezésére is sor került, magasabb volt az osztály-és (hadi) érettségi vizsgát tett tanulók száma. A 4. táblázat alapján látszik, hogy ehhez hasonlóan, több mint 7%-kal nőtt a jeles, s majdnem 4%-kal a legalább jó hadiériettségit tett tanulók aránya is, miközben a legalább elégségesek aránya 11%-kal csökkent. Amennyiben tehát ez a javulás az sorkötelesek osztályvizsgálatainak eredményeire is érvényes volt, úgy a tendenciát jelentősen befolyásolhatta.

KFL, VI.1. 13. doboz, 122/1918. (18.) sz. irat, 1. A magántanulói vizsgák kedvező elbírálásáról (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1918. február 14.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ Főgimnázium Értesítője, 1917: 118.

²¹² Főgimnázium Értesítője, 1918: 27–28.

²¹³ Az összes hadiériettség számaival arányosítva, százalékban.

VI. Összegzés

A tanulmányomban elemzett statisztikai adatok, illetve az alátámasztásukhoz feltárt gazdasági és társadalmi tényezők alapján feltételezhető, hogy a gimnazista tanulóifjúság tanulmányi eredményeire, illetve magatartására az első világháború hatással lehetett. Ugyanakkor, szintén valószínűsíthető, hogy a kalocsai és országos adatok között fennálló különbségek ezen tényezők eltérő mértékű megjelenésével magyarázhatóak meg.

Ezek vizsgálata során ugyanis feltártam, hogy az első, 1914–1915-ös háborús tanévben a háború lelkesítő hatásának eredménye látványos javulás lett a kalocsai gimnáziumban és országosan is. Ez a lelkesedés azonban az apai fegyelem hiánya, illetve a tanári kar behívása következtében a második háborús tanévben rakoncátlankodássá fejlődött. E hatás Kalocsán, a szorgalmi időszak megrövidülése és a tanári-tanítói felügyelet fokozott mértékű gyengülése miatt erőteljesebben érződhetett. 1916–1917-ben ez a negatív tendencia folytatódott Kalocsán és országosan egyaránt, hiszen az erdélyi menekültek beérkezése, illetve a gazdasági-közlekedési problémák felerősödése gátolhatta még a korábbi (háborús) tanítási körülmények fenntartását is. Végül, az 1917–1918-ban már rendkívül súlyos gazdasági nehézségek (kritikus áruhiány, felgyorsuló infláció) járultak hozzá a tanulóifjúság iskolai eredményeinek egyértelmű romlásához, amit Kalocsán a tanári kar szolidáris magatartása csak csekélyen kompenzált.

Természetesen, nem szabad kizárólag az iskolai teljesítőképesség és magaviselet háborúban tapasztalt romlását tekinteni. A középiskolai tanulóifjúság háború alatti helyzetének feltárásakor figyelembe kell venni Badics Ferenc 1918. október 20-ai leiratának szavait, miszerint a háború következménye az is, hogy „*a sok családra borult gyász, s a megélhetés küzdelmeinek szemlélete, sőt tapasztalása sok ifjúnak érzésvilágát tette nemesebbé*”.²¹⁴

²¹⁴ KFL, VI.1. 13. doboz, 593/1918. (X/24.) sz. irat, 1. Az 1917–1918. tanév értékelése (Badics Ferenc budapest-vidéki tankerületi főigazgatótól), 1918. október 20.

VII. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL)

KFL, VI.1. Egyéb intézmények iratai. Kalocsai Érseki Főgimnázium 1766–1948. 12–13. doboz (1912–1919).

Forráskiadványok

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1914.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XX. 1912. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1914.

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1915.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXI. 1913. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1915.

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1916.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXII. 1914. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1916.

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1918.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXIII. 1915. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1918.

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXIV., XXV., XXVI. 1916., 1917., 1918. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1924.

Sajtóanyag

Főgimnázium Értesítője, 1912.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1911–1912. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1912.

Főgimnázium Értesítője, 1913.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1912–1913. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1913.

Főgimnázium Értesítője, 1914.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1913–1914. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1914.

Főgimnázium Értesítője, 1915.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1915.

Főgimnázium Értesítője, 1916.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1915–1916. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1916.

Főgimnázium Értesítője, 1917.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1917.

Főgimnázium Értesítője, 1918.

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1917–1918. iskolai évről. Kalocsa, Werner Károly Könyvnyomdája, 1918.

Kalocsai Néplap, 1916.

[Cím nélkül] 1916. december 23., 4.

Kalocsai Néplap, 1917.

[Cím nélkül] 1917. június 9., 3.

Kalocsai Néplap, 1918.

[Cím nélkül] 1918. március 23., 2.

Stefáneum, 1915a.

Stefáneum. A Kalocsai Jézus-Társasági Nevelőintézet lapja, XVIII. szám. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1915.

Stefáneum, 1915b.

Stefáneum. A Kalocsai Jézus-Társasági Nevelőintézet lapja, XIX. szám. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1915.

Stefáneum, 1916.

Stefáneum. A Kalocsai Jézus-Társasági Nevelőintézet lapja, XX. szám. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1916.

Stefáneum, 1917.

Stefáneum. A Kalocsai Jézus-Társasági Nevelőintézet lapja, XXIII. szám. Budapest, Europa Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1917.

Stefáneum, 1918.

Stefáneum. A Kalocsai Jézus-Társasági Nevelőintézet lapja, XXV. szám. Budapest, Apostol Könyvkiadó, 1918.

Stephaneum, 1888.

Sz. n.: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Stephaneum. Kalocsa, k. n., 1888.

Szakirodalom

Andor, 1997.

Andor Eszter: Zsidók és nem-zsidók a budapesti polgári iskolákban a XX. század elején: rekrutáció és iskolai teljesítmény. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és társadalom. A Zalaegerszezen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1997. 367–400.

Bierbauer, 1929.

Bierbauer István: *Ötven éves visszapillantás. A kalocsai érseki főgimnáziumban, 1879-ben érettségét tett tanulók életrajzi adatai alapján. 1879–1929*. Budapest, Sárkány Ny., 1929.

Bihari, 2008.

Bihari Péter: *Lövészárkok a hátországhan. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Berkeszi, 1989.

Berkeszi István: *Katakliizma (Berkeszi István első világháborús naplója)*. Békéscsaba, Új Aurora, 1989.

Bodrogi – Molnár – Zeidler, 2005.

Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor: *Nagy magyar kitüntetéskönyv – A magyar állam rendjelei és kitüntetései*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2005.

Bödők, 2016.

Bödők Gergely: Fény és árnyék. Mindennapi élet az első világháborús Magyarországon. *Rubicon* 2016/8. 38–43.

Diós, 2007.

Diós István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon XII. kötet*. Budapest, Szent István Társulat, 2007.

F. Dózsa, 2016.

F. Dózsa Katalin: Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira. *Múltunk* 2016/2. 54–82.

Fináczy, 1896.

Fináczy Ernő: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1896.

Gál, 1938.

Gál István: *A kalocsai piarista kollégium története. 1765–1860*. Budapest, Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1938.

Gunst, 1996.

Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Hanák, 2009.

Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In: Szabó Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 634–666.

Kaposi, 2010.

Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2010.

Karády, 1997.

Karády Viktor: Beiskolázás és tanulmányi kitűnőség. Felekezeti egyenlőtlenségek a jászberényi gimnázium diákságában (1911–1944). In: Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika Kör, 1997. 131–143.

Karády, 2012a.

Karády Viktor: Tantárgy-sajátos alkulturális egyenlőtlenségek a dualista kor középiskolásainak tanulmányi teljesítményeiben. *Educatio* 2012/4. 513–534.

Karády, 2012b.

Karády Viktor: A hallgatók pályájának szakmai jellemzői a Kolozsvári Egyetem orvosi karán (1872–1918). In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor: *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, 2012. 90–121.

Karády, 2012c.

Karády Viktor: Iskolai teljesítmény-különbségek felekezet és nemzetiségi háttér szerint a hosszú 19. századvég érettségizőinél. In: Karády Viktor: *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, 2012. 145–174.

Karády, 2016.

Karády Viktor: Vészkorszak és iskolai kitűnőség. Esettanulmány az érettségizők tanulmányi teljesítményeinek konjunkturális alakulásáról. In: Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holokauszt 70 év távlatából. Tanulmányok*. Budapest, Balassi Kiadó, 2016. 193–205.

Kerkai, 1942.

Kerkai György: *A kalocsai kollégium. 1860–1940*. Budapest, Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, 1942.

Komárik, 1935.

Komárik István: A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története. I. rész. In: Sz. n.: *A Kalocsai Jézus-Társasági Érseki Szent István Gimnázium Értesítője az 1934–35. jubileumi tanévben*. Kalocsa, Árpád Részevnytársaság Könyvnyomdája, 1935. 3–41.

Komárik, 1936.

Komárik István: A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története. II. rész. In: Sz. n.: *A Kalocsai Jézus-Társasági Érseki Szent István Gimnázium Értesítője az 1935–36. tanévben*. Kalocsa, Árpád Részevnytársaság Könyvnyomdája, 1936. 3–21.

Lakatos, 2010.

Lakatos Andor: Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948). In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2010. 75–93.

Mann, 1996.

Mann Miklós: Oktatáspolitikai a dualizmus korában. In: Szabolcs Ottó (szerk.): *Magyarországról és Európáról*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata. 1996. 78–86.

Mann, 2002.

Mann Miklós: *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Budapest, Önkönet Kft, 2002.

Mészáros, 2000.

Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.

Mészáros, 1988.

Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Nagy, 2015.

Nagy Tamás: A Monarchia vasútjai az első világháborúban. In: Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): „...kedves bajtársim kössétek be sebem” *A Nagy Háború emlékezete*. Ópusztaszer-Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark – Belvedere Meridionale, 2015. 141–177.

Oláh, 2002.

Oláh Gábor: *Naplók*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

Sasfi, 2013.

Sasfi Csaba: Az oktatás társadalomtörténete – Nézőpontok, források és módszerek. In: Sasfi Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, Korall, 2013.

Stuhlmann, 1915.

Stuhlmann Patrik: *Háború és erkölcsösség*. Kassa, Szent István Társulat, 1915.

Szabó, 2009.

Szabó Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

Szabó, 2018a.

Szabó Róbert: Betekintés a Kalocsai Jézus-Társasági Intézet első világháborús történetébe. Megjelenés alatt.

Szabó, 2018b.

Szabó Róbert: A Kalocsai Jézus-Társasági Intézet első világháborús veszteséglistája, személyi- és anyagi önfeláldozása. In: Keresztes Gábor – Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél 2018. Tanulmánykötet III*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018. 687–696.

Szijj, 2000.

Szijj Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban: lexikon A-Zs*. Budapest, Petit Real Kiadó, 2000.

Szterényi – Ladányi, 1933.

Szterényi József – Ladányi Jenő: *A magyar ipar a világháborúban*. Budapest, Franklin-Társulat, 1933.

Teleszky, 1927.

Teleszky János: *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927.

Tóth, 1910.

Tóth Mike: *A kalocsai kollégium ötven éve*. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1910.

Vajticzky, 1916.

Vajticzky Emánuel: Középiskoláink élete a háború második esztendejében. *Magyar Középiszkola* 1916/8. 305–316.

Völgyesi, 2016.

Völgyesi Zoltán: *Harctértől a hátországig*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016.

Winkler, 1927.

Winkler Pál: *Kalocsa története különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére*. Kalocsa, Árpád Részevnytársaság, 1927.